

noter

nr. 208 | marts 2016

tema: FN

dhta
historielærerforeningen

Anmeldelser Noter 208

- klik på titlen for at komme direkte til anmeldelsen.

Jonas Wolter: "Danmarkshistorisk grundbog". Det ny Forlag 2015

Birgitte Thomassen: "På studietur til London". Frydenlund 2015

Sissel-Jo Gazan: Vi elsker Berlin. En personlig guide. Lindhardt og Ringhof 2015

Lucia Jay von Seldeneck og Carolin Huder: 111 steder i Berlin som du skal se. Frydenlund 2015

Niels-Jørgen Nehring og Birte Weiss (red.): Og Balkan kom til Danmark. Om at være nærområde til krig og folkemord. Aarhus Universitetsforlag 2015

Nils Arne Sørensen og Uffe Østergård (red.): "Langt fra Vestfronten. Første Verdenskrig i Middelhavsområdet". Forlaget Orbis 2015

Dorthe Jørgensen: "Nærvær & eftertanke. Mit pædagogiske laboratorium". Wunderbuch 2015

Mikkel Thorup: Statens idéhistorie. magt, vold og politik. Aarhus Universitetsforlag 2015

Hans Chr. Johansen og Birgitte Holten: "Dansk Velfærdshistorie Registerbind. Velfærdsstaten i tal". Syddansk Universitetsforlag 2015

Pia Fris Laneth: "1915 - Da kvinder og tyende blev borgere". Gyldendal 2015

Carl Henrik Koch: Spinoza. Kætter og filosof. Lindhardt og Ringhof 2015

Claus Bundgård Christensen, Peter Scharff Smith og Niels Bo Poulsen: Waffen SS. Europas nazistiske soldater. Gyldendal 2015

Signe Arnfred, Litten Hansen & Anne Houe (Red.): Kvinder. Bladet Kvinder 1975-1984. En antologi. Tiderne Skifter 2015

Jakob Sheikh: Danmarks børn i hellig krig. Lindhardt og Ringhof 2015

Niklas Olsen, Karl Christian Lammers og Palle Roslyng-Jensen (red.): Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark. Museum Tusulanums Forlag 2015

Dan H. Andersen: Peter Wessel. Tordenskiold. Lindhardt og Ringhof 2015

Sebastian Olden-Jørgensen: Ludvig Holberg som pragmatisk historiker. En historiografisk-kritisk undersøgelse. Museum Tusculanum 2015

Nicholas Kulish & Souad Mekhennet: Den evige nazist. Klim 2015

Bjørn Meidell: Bag muren. Tiderne Skifter 2015

Donatella di Cesare: Heidegger og jøderne. De 'Sorte hæfter'. Forlaget Vandkunsten 2015

Ritt Bjerregaard: Erindringer. Politikens Forlag 2015

Niels Gunder Hansen & Ivo York Möller-Christensen (red.): Etik til forhandling. Litteratur – film – tv. Daneklærerforeningens forlag 2015

Sven-Aage Jørgensen: "Elementær filologisk-litterær hermeneutik. En historisk skitse". Tusculanum 2015

H. W. Brands: Reagan. Lindhardt og Ringhof 2015

Garbi Schmidt: Nørrebro's indvandringshistorie 1885-2010. Museum Tusculanum 2015

Martin Jensen: "Når genstande beretter. Museernes Danmarkshistorie". Forlaget Klim 2015

Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen & Jacob Knage Rasmussen: På kanten af velfærdsstaten. Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980. Syddansk 2015

Tom Reiss: Orientalisten. På sporet af Lev Nussimbaums besynderlige og farlige liv. Informations Forlag 2015

Rosemary Sullivan: "Stalins datter". Informations Forlag 2015

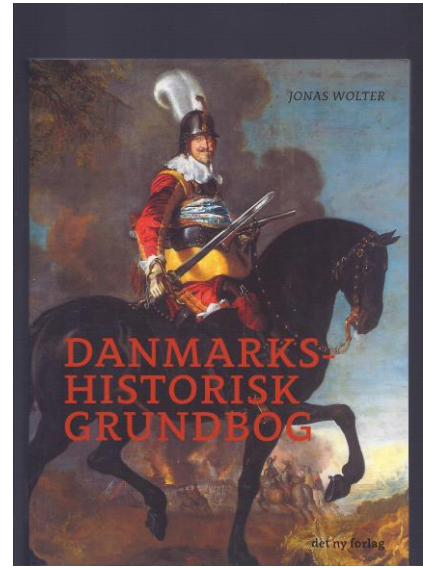
Stefan Zweig: "Erasmus af Rotterdams triumf og tragedie". Kristeligt Dagblads Forlag 2015

Aage Andersen (udg.): "Den danske rigslovgivning 1523–1558", udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2015

God traditionel grundbog til Danmarkshistorien

JONAS WOLTER: *"Danmarkshistorisk grundbog"*. Det ny Forlag 2015, 320 sider, 300 kr. ekskl. moms (rabat ved køb af 30 eksemplarer).

Jonas Wolter, der er lektor ved Rosborg Gymnasium i historie og billedkunst, har skrevet en grundbog om Danmarkshistorien. Den strækker sig fra vikingetiden til 2015 og er inddelt i 9 kapitler, der er opdelt efter de kronologiske principper. Til hvert kapitel er der foruden brødtekst en række kilder (med arbejdsspørgsmål) centreret om 2-3 temaer. Desuden er der en række repetitionsspørgsmål til hvert kapitel og som det nye til en ellers traditionel (ment positivt) grundbog forslag til relevante projektopgaver. Det hele er gennemillustreret med mange flotte farvebilleder, der gør det til en stor fornøjelse at have bogen i hånden, læse og bladre i den. Sidst i bogen er der et meget spændende kapitel om metode og kildekritik, ligesom der er en udførlig litteraturliste med forslag til videre læsning til de enkelte kapitler. Der er naturligvis også en liste over de mange billeder.

Vikingetiden går fra 700-1100 i bogen, hvorpå følger middelalderen indtil 1400. Kapitel 3 hedder "Reformation og adelsvælde" og dækker perioden 1400-1648, hvorefter følger kapitlet om enevælde og oplysningstid (1648-1848). Kapitel 5 (1848-1914) bærer overskriften "Demokrati, nationalisme og classesamfund", hvorefter følger "Danmark i krig og krise" (1914-1945). Udviklingen efter 1945 har fået 3 kapitler: Det moderne Danmark og velfærdsstaten (1945-1972), Danmark i EF og forandring (1972-1993) og Danmark i verden (1993-2015).

Det vil her være umuligt at gennemgå hele bogen, men lad mig tage 2 kapitler som eksempler:

Kapitlet fra 1400-1648 er på 16 sider med tekst og med ofte flere billeder på hver side. Vi kommer omkring emnerne Kalmarunionen og foreningen af Norden, Det oldenborgske dynasti, Kalmarunionens opløsning og Chr. 2s fald, Grevens fejde, reformationen, adelsvælde og kongemagten under Frederik 2. og Christian 4. Fremstillingen er velskrevet og let læst og kommer pænt rundt om de enkelte problemstillinger. Blandt illustrationer kan nævnes Hans Kruses træsnit af Det stockholmske blodbad (fra 1524), Carl Bloch: Christian 2 på Sønderborg slot (1871) og Otto Bache: Christian den 4.s kroning 29. august 1596 (1887), men der er yderligere 15 og alle med fornuftige og brugbare undertekster. Kilderne skal belyse temaerne: reformationen (uddrag af Martin Luthers lille katekismus og Chr. 3.s reces om reformationen), adelsliv og opdragelse (Jørgen Rosenkrantz' brev til sønnen Holger om "farlig forelskelse" fra 1594) og sidstnævntes epitafium i Hornslet kirke (1739-41) samt Chr. 4: renæssancekonge eller krigerkonge? (Charles Orgiers: I audiens hos Chr. 4 på Rosenborg slot, 1634, Johannes Ewalds "Kong Christian", 1779 og Johan Ottensens "Børnenes Fædrelandshistorie" 1893. Projektopgaven omhandler Chr. 4s bygningsværker, igen med flotte illustrationer (her af Jens Bangs stenhus i Aalborg, Rosenborg Slot og Egeskov Slot).

Det sidste kapitel på ca. 30 sider har regeringsskiftet 1993, Danmark efter den kolde krig, EU-medlemskab med forbehold, øget bilisme og brobyggeri, Dansk udenrigspolitik under forandring, borgerlig regering og værdikamp, Privatisering, EU-udvidelse og finanskrisen, Danmark i krig og Socialdemokratisk regering i

krisens tegn som overskrifter, og her kommer vi også godt rundt om emnerne. Blandt de mange illustrationer kan nævnes Poul Nyrup og Bill Clinton i København, Operahuset i fuld belysning og Roald Als' tegning af Helle Thorning og Harald Børsting, der forsøger at klinge skårene mellem parti og fagbevægelse. Kilderne har to temaer: Danmark og Irakkriegen (Taler af Mogens Lykketoft og Anders Fogh-Rasmussen fra 2003 og interview med Per Stig Møller fra samme år) og Velfærdsstaten under forandring (Helle Thornings åbningstale 2014, Bjarne Corydon om konkurrencestaten 2013 og Jørn Henrik Petersens konklusion om velfærdsstaten "Pligt og ret" fra 2013.) Projekt opgaverne er 1) at lave et debatoplæg om Danmark før og nu, 2) at skrive den sidste side af Danmarkshistorien for at opdatere bogen.

Som det fremgår, er undertegnede udmærket tilfreds med bogen, og fejlene er få og små. Jeg vil dog nævne et par stykker: s 35 (Ringsted kirke var ingen domkirke), s 171 (de radikale var ikke med i Staunings første regering 1924-1926, men var støttestparti) og s 235 (NORDEK blev ikke kun en fiasko på grund af mange medlemmers ønske om optagelse i EF, men snarere på grund af Finlands nej – pres fra Sovjetunionen), men det er småting i den store sammenhæng.

Bogen er traditionel i den forstand, at den er opbygget kronologisk, og så sagligt, som det er muligt, gennemgår Wolter diverse begivenheder og problemer med tilhørende kilder og billeder. For en traditionalist som undertegnede vil der ikke være nogen som helst tøven med at bruge den som grundbog for alle 3 år (naturligvis med mulighed for at overspringe noget og supplere med noget andet). Omvendt er projekt opgaverne en slags X-factor, som vil gøre nytte både i den almindelige undervisning, tværfagligt samarbejde og AT-opgaver og SSR og SSO.

Kai Verner Nielsen

Meget vellykket studietursbog til London

BIRGITTE THOMASSEN: *"På studietur til London"*. Frydenlund 2015. 118 sider, 149 kr.

Som den anden bog i studiebogsserien fra Frydenlund har Birgitte Thomassen lavet en rigtig god bog, som man kan bruge som forberedelse til og under en studietur til London. Bogen indeholder meget inspirerende stof, og det er tydeligt, at forfatteren kan sit emne og øser af viden og erfaringer fra studierejser til denne meget spændende by.

Ligesom sin forgænger (til Sarajevo) er bogen bygget op efter et tematisk princip, hvor hvert kapitel har sit dagstema. Samtidig er der dog denne gang en fin lille introduktion til Londons historie, således at eleverne får et overblik over den historie, der ligger bag de mange spændende ting, som de skal se og opleve i London.

Der er otte dagstemaer i bogen, der fokuserer på en bestemt periode eller et bestemt aspekt af byens historie. Der er det elizabethanske London, classesamfundets, berømte kvinder omkring år 1900, imperiets London, koleraens by, Første og Anden Verdenskrig samt fattigdommens og indvandringens London.

Bogen er skrevet i et godt sprog, der vil være umiddelbart tilgængeligt for eleverne. Hvert kapitel er forsynet med et fint kort med de udvalgte steder, en kort tekst og (lidt små) fotografier. Det er oplagt at forberede studieturen ved at lade eleverne læse dele af bogen i grupper, suppleret med materiale fra litteraturlisten og de mange kilder, som man i dag kan finde på nettet.

Man kan nævne mange fine steder, som er et 'must', men hvis jeg skulle til London med en klasse, ville jeg ikke undlade "War Cabinet Rooms" godt forberedt hjemmefra med uddrag fra en eller to af Churchills ikoniske taler som "Blood, Toil, Tears and Sweat" fra 1940.

I kapitlet om fattigdommens og indvandringens London er der beskrevet to rundvandring, som er lige til at bruge. Indvandringen til London er ikke et nyt fænomen, og Birgitte Thomassen beskriver her, hvorledes et hus vidner om mange forskellige grupper: "På hjørnet af Brick Lane og Fashion Street er et sjovt eksempel på en bygning, der blev bygget som kirke for de franske huguenotter (...). Da menigheden flyttede vestpå omkring 1810, blev bygningen overtaget af The London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews indtil 1819. Efter en periode som samlingssted for metodister, blev bygningen synagoge for en ultra-ortodoks menighed. Da den svandt ind, blev bygningen til Jamme Mashid Moskeen". (s. 82) Sig ikke at bygningshistorie er kedelig!

Læreren er også fint hjulpet med bogen, og selv den erfarne London-kender vil have god gavn af at blive inspireret af bogen i planlægningen af en studierejse til byen. I nogle tilfælde lægger bogen op til samarbejde med andre fag, som man typisk vil rejse sammen med. Er man sammen med et af de naturvidenskabelige fag, kan man udnytte det næstsidste kapitel, som ikke er et egentligt dagstema, hvor forfatteren fokuserer på floden Themsen og broerne over floden. Hver af broerne har sin egen historie, og Tower Bridge (og Tower) ville jeg ikke snyde mine elever for.

Bogens sidste kapitel handler om mad og kultur i London, hvor forfatteren også giver nogle anvisninger m.h.t. til adfærd i London, som eleverne vil have glæde af, og bogen slutter med ordene: "Endelig bliver ens færden i London meget lettere, hvis man husker høflighedsfraser som 'please' og 'sorry' og indretter sig efter den typiske britiske køkultur". (s. 107)

Så hvis du skal til London med en klasse, anbefaler jeg bogen til indkøb, og jeg ser frem til forfatterens annoncerede studietursbog til Bruxelles. Men husk lige næste gang også at inkludere et stikordsregister.

Ulrik Grubb

Spændende ny guide til Berlin!

SISSEL-JO GAZAN: *"Vi elsker Berlin"*. Lindhart og Ringhof 2015. 365 sider, 250 kr.

Sissel-Jo Gazan (f. 1973) er forfatter, har boet i Berlin de sidste ti år og er dybt forelsket i denne metropol – og det er der kommet en spændende guidebog ud af! Bogen er ikke en traditionel guide, men hun fortæller med indlevelse, varme og stort humør om alle de steder, som **hun** kender i Berlin. Hun har fokus på den kunstneriske side af byen, dens restauranter og cafeer, legepladser til børnene og alle de ting, der udfordrer og stimulerer en ung kvinde i begyndelsen af det 21. århundrede.

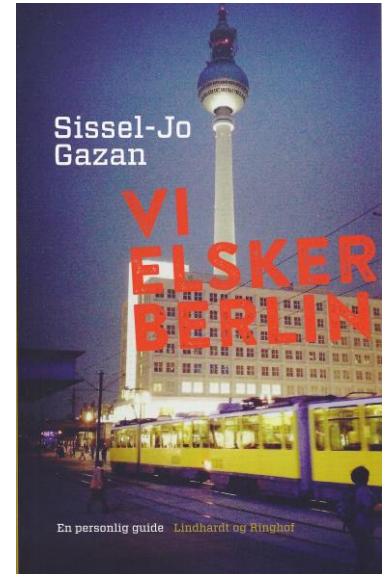
Fokus i bogen er ikke det traditionelle (Vest)Berlin, men tværtimod det nye Berlin, der er opstået især efter Murens fald i områderne Mitte, Prenzlauer Berg, Friedrichshain og Kreuzberg. Fra sine egne gader i Mitte bliver læseren introduceret til et væld af steder, som det er værd at besøge – eller smage på. Der er næsten alt, hvad et ungt hjerte kan ønske sig af cafeer, restauranter, modebutikker, legetøjsbutikker, markeder, kunstgallerier og -museer. Og der er også plads til de mange legepladser og grønne områder, som berlinerne flokkes i, når solen skinner eller man har lyst til en badetur i en af de mange søer, som også findes i Berlin.

Hvert sted får en grundig omtale og en anbefaling. Der er selvfølgelig en præcis adresse med tilhørende hjemmeside, som gør det let at finde stederne. Jeg har allerede skrevet den første snes steder ned, som jeg gerne vil besøge, næste gang jeg kommer til Berlin.

Sissel-Jo Gazan omtaler f.eks. Boros-Bunkeren i nærheden af Friedrichstrasse i Mitte, som har en helt særlig historie: Under krigen opførte nazisterne denne Reichsbahn-bunker, der skulle beskytte ansatte og rejsende ved Friedrichstrasse Station bag 3 meter tykke beton- og stål mure, og efter sigende skulle den kunne rumme op mod 5.000 mennesker. Den blev ikke revet ned efter krigen, men tjente mange forskellige formål både som fængsel og som lagerplads for bananer fra Cuba i DDR-tiden. I dag er den overtaget af kunstsamlere Christian Boros, der har indrettet sin privatbolig på toppen, mens de øvrige etager er blevet anvendt til et galleri for moderne kunst. Der er offentlig adgang (se www.sammlung-boros.de), men de få pladser til rundvisningerne bliver hurtigt udsolgt, så man skal bestille rundvisning i rigtig god tid.

Historien og de vigtigste landemærker får naturligvis også deres plads i bogen, så vi på en fin måde bliver introduceret til de uomgængelige punkter i Berlins historie med Siegestäule, mindesmærket for de myrdede jøder og ikke mindst 'verdens største mindesmærke', som er de små messingbrosten med navnene på dem, der omkom i nazisternes kz- og udryddelseslejre – om det var jøder, homoseksuelle, sigøjnere, handicappede eller kommunister.

Nutidens Berlin er i fokus, og det er mest de velstillede og avantgarden, der kommer til orde i bogen. Men under en snak med en taxachauffør bliver Sissel-Jo taget grundigt i skole, da hun flyder over af begejstring over, hvor billigt det er at bo i byen. Som han siger: "Men for de rigtige berlinere, dem, der arbejder og lever i byen, er Berlin ikke det mindste billigt, tværtimod. Priser på dagligvarer og husleje stiger støt og roligt, *wussten Sie dass?* Og det samme gør arbejdsløsheden. Det er ikke nemt for folk, der ingen penge har

og knokler som sindssyge for en mindsteløn, der er 8,50 euro for en nyudlært frisør og 9,50 for en nyudlært elektriker ...” (s. 251).

Bogen er forsynet med dejlige fotos af Joachim Gern, og ind i mellem er der portrætter af nogle af Sissel-Jos tyske venner, der giver deres bud på oplevelsesværdige sider af byen.

Jeg kan anbefale bogen til alle, der skal til Berlin, uanset om det er første gang, eller det er tyvende gang, man besøger denne metropol. Det er ikke en undervisningsbog, men mange gymnasieelever kan have glæde af at læse udvalgte afsnit.

Ulrik Grubb

Berlin på kanten

LUCIA JAY von SELDENECK m.fl.: ”111 steder i Berlin som du skal se”. Oversat af Teddy Petersen efter ”111 Orte in Berlin, die man gesehen haben muss”. Frydenlund 2015. 240 sider, illustreret i farver, 199 kr.

I denne bog tages spørgsmålet op, hvad man skal lave i Berlin når man har set alle de traditionelle højdepunkter. Fokus er derfor på små lidt oversete steder, som alligevel fortæller noget vigtigt.

Blandt de mere prægnante historiske eksempler kan nævnes den jødiske kirkegård, som har overlevet hele den tyske historie, Ernst Thälmann-mindesmærket fra 1986, som modsat Lenin- og Stalinstatuerne står der endnu, samt statusprojektet Karl Marx Allé.

Til hvert af 111 steder er der en side med beskrivelser af stedet, et farvefoto, hvordan man kommer derhen samt et tip med relevans for stedet. Der er desuden bag i bogen et kort over Berlin der viser placeringen af seværdighederne.

Når det er sagt bærer flere af de andre steder dog ikke i samme grad præg af historiens vingesus og set med en historielærers øjne er det derfor nok ikke denne bog man planlægger efter, når turen går til Berlin. Til gengæld kunne det måske være interessant at bruge den som udgangspunkt for en diskussion af, hvilke dele af fortiden som er relevante i dag.

Samlet set er bogen dog mere rettet mod et mere voksent publikum og det anbefales derfor ikke at anskaffe den.

Rasmus Østergaard

Den danske håndsækning

NIELS-JØRGEN NEHRING OG BIRTHE WEIS (red.): "*Og Balkan kom til Danmark. Om at være nærområde til krig og folkemord*". Aarhus Universitetsforlag 2015, 320 sider, illustreret, 300 kr.

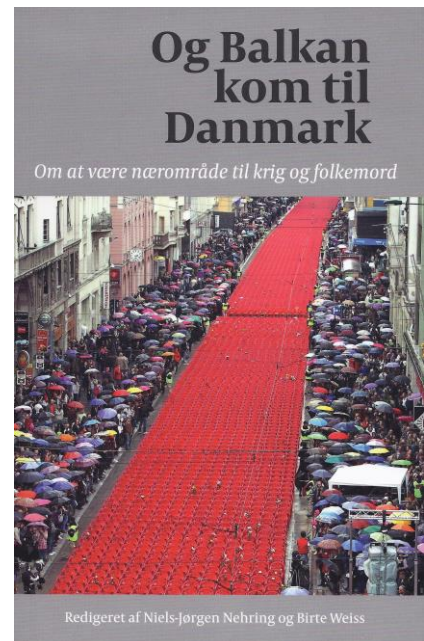
Danmark modtog i årene fra 1992-1995 20.000 bosniske flygtninge. Samtidig deltog hen ved 17.000 danske soldater i krigene på Balkan i 1990'erne. Dertil kom 380 nødhjælpschauffører, 400 udsendte politifolk og et stort antal frivillige og professionelle medarbejdere i den massive danske indsats i Bosnien efter Dayton-aftalen. Hen over store geografiske og kulturelle afstande blev der skabt et naboskab og et skæbnefællesskab, der har sat sit præg på begge lande.

Med *Og Balkan kom til Danmark* er der for første gang tilvejebragt et samlet overblik over 1990'ernes dansk-bosniske dialog. Bogen rummer bidrag fra 25 forfattere, der hver har spillet en rolle i forbindelse med enten den danske indsats i Bosnien eller modtagelse og integration af flygtninge i Danmark. *Og Balkan kom til Danmark* er præget af stor mangfoldighed. Politikere, diplomater, nødhjælpsledere, forskere, ledende officerer og politifolk kommer til orde, men der er også blevet plads til en variation af bosniske stemmer – både i poesi og prosa. Trods den store spændvidde fremtræder bogen velredigeret og overskuelig i sin struktur. Begge redaktører har selv været aktører i den historiske proces, *Niels-Jørgen Nehring* som tidligere ambassadør i Bosnien og *Birthe Weiss* som socialdemokratisk indenrigsminister 1993-1997. Som ansvarlig for flygtningepolitikken befandt hun sig i orkanens øje.

"Learning by doing" kunne stå som motto over den omfattende indsats både i Bosnien og i Danmark. De mange aktører – militære så vel som civile – stod over for opgaver, de absolut ikke havde erfaring med, og de måtte operere i kulturer, der lå milevidt fra dansk mentalitet. De dyreste lærepenge blev nok betalt af nødhjælpschaufførerne, der hver måned bragte 20.000 tons mad, medicin og tæpper frem til de fjerneste afkroge af det borgerkrigshærgede land. Adskillige blev dræbt og mange mærket for livet. Fra marts 1992 bidrog Danmark med soldater, der agerede "med bundne hænder" under skiftende FN-mandater og i sidste runde i NATO-regi. De opererede mellem skiftende fronter, der ikke altid respekterede FN-flaget og forsøgene på at beskytte civilbefolkningen. De tog sig af strømme af flygtninge fra de etniske udrensninger og de foretog omfattende minerydninger. De danske soldater kom til at arbejde i virkeligheder, der lå langt fra det, de var uddannet og trænet til. Danske politifolk spillede en afgørende rolle i implementeringen af Dayton-freds-aftalen fra 1996. Her var den overvældende udfordring at omskole et gennemkorrupt, etnisk opdelt politikorps, der ofte havde været særdeles aktive deltagere i de etniske udrensninger. Det blev et samarbejde, der ofte kom til at foregå i en noget anspændt atmosfære.

Alt i alt en aktivistisk dansk udenrigspolitik, der spillede på mange strenge.

Hjemme i Danmark førte den store tilstrømning af bosniske flygtninge til vedtagelse af den såkaldte 'Jugoslaverlov' i 1992. Den gav de 20.000 flygtninge, det efterhånden blev til, en midlertidig opholdstilladelse, der udskød asylbehandlingen i to år. Loven forudsatte, at borgerkrigen hurtigt kunne

afsluttes, og de flygtede dermed vende hjem. Det var ”en kollektiv fejlvurdering”, erkender Birthe Weiss. Kun 2.200 vendte hjem efter fredsslutningen. 2000 rejste videre til især USA. Resten fik asyl i Danmark, hjulpet af en omfattende integration i kommunalt regi. Dansk Røde Kors var husvært for de bosniske flygtninge i ledige bygninger, på lejede færger og i nybyggede flygtningelandsbyer ud over hele landet. Her blev der indhøstet mange erfaringer, der kom til at danne model for håndteringen af senere flygtningestrømme. I kraft af et stort medspil fra danskere i de mange berørte lokalsamfund var integrationen i fuld gang, længe før bosnierne fik varig opholdstilladelse. Samtidig bidrog bosnierne selv til at få indhold i den lange ventetid i lejrene. Først og fremmest blev der organiseret undervisning for de mange børn og unge.

Det er en forstemmende konklusion i flere artikler, at Bosnien i dag - 20 år efter - må betragtes som ”Europas bagtrop”. Trods den massive internationale indsats i genopbygning af landet - med mange og stærke danske bidrag – har Bosnien oparbejdet et stort ”reformefterslæb.” Dayton-konstruktionen, der i sin tid skabte fred, virker i dag som en spændetrøje, der ifølge flere bidragsydere bidrager til en form for politisk ansvarsløshed. De nationalistiske partier har fastholdt deres greb om landet, og de fleste reformforsøg sander til i korrupsion og i det forfatningsrod, der har hersket siden 1995.

Historien om de bosniske flygtnings integration i det danske samfund er væsentlig mere opløftende. Størsteparten kom hertil som samlede familier. En omfattende undersøgelse i 2013 har vist, at gennemsnittallet for beskæftigelse blandt de ’bosniske’ danskere er 48 pct. Især årgangene over 50 år er på vej ud af arbejdsmarkedet. Til gengæld løber de unge – specielt pigerne – foran danskfødte unge i uddannelsessystemet.

Man kan godt ærgre sig lidt over, at de politiske konfrontationer og de folkelige protester, der også hører til historien om de bosniske flygtninge, ikke har fået en selvstændig behandling. Til gengæld tilbyder **Og Balkan kom til Danmark** et kvalificeret indblik i en omfattende dansk indsats både i det fremmede og i det hjemlige. Og den kan kun aftvinge respekt. Man kan godt undre sig over, at den aktuelle debat om Europas flygtningekrise ikke i højere grad inddrager de historiske erfaringer fra 1990ernes flygtningestrøm.

Men det kan gymnasiets historielærere jo gøre noget ved. **Og Balkan kom til Danmark** kan stærkt anbefales som grundlag for et historisk blik på den dramatiske nutid, der omgiver eleverne.

Knud Holch Andersen

Et kig i glemmebogen

NILS ARNE SØRENSEN OG UFFE ØSTERGÅRD (red.): *"Langt fra Vestfronten. Første Verdenskrig i Middelhavsområdet"*. Forlaget Orbis 2015. 240 sider. 300 kr.

Bortset fra folkedrabet på armenerne og måske Gallipoli-felttoget er det nok ikke meget som danske læsere ved om den del af Første Verdenskrig der foregik i Middelhavsområdet, og det vil redaktørerne af denne bog råde bod på. Det har de gjort ved at samle en række artikler, skrevet af eksperter på hver deres felt. Artiklernes geografiske ramme strækker sig fra Marokko over Italien til Balkan og Mellemøsten med et historisk tilbageblik på Osmannerrigets forfald. Der er også en udmærket artikel om søkrigen i Middelhavet og sågar en artikel om det neutrale Spanien.

Der er 20 artikler i alt, hvilket nødvendigvis betyder at de hver især ikke er særlig lange og derfor heller ikke særlig dybtgående. Det er der i nogen grad rådet bod på ved korte litteraturlister ved slutningen af hver artikel. Litteraturlisterne afspejler redaktørernes pointe: Der er meget få bøger på dansk. Gennemgående er artiklerne klart og præcist skrevet, fremstillingen minder faktisk en del om gymnasielærebøger i historie. De kan umiddelbart læses med udbytte af eleverne, men hvis nogen bliver inspireret til videre læsning, f.eks. i forbindelse med opgaveskrivning, må man være parat til at skifte over til engelsk.

Der er ikke megen sammenhæng mellem artiklerne, men det var der heller ikke i den virkelighed som de beskriver. Middelhavsområdet var ikke en, men mange forskellige krigsskuepladser. Og det kan være svært at pege på noget som redaktørerne har glemt.

Mange af artiklerne beskæftiger sig med ikke bare historien, men også historieskrivningen og historieformidlingen. I mange middelhavslande er der stadig knyttet så mange følelser til historien om Første Verdenskrig at historikeren, i lighed med diplomaten, forventes at "lyve for sit land". Historien benyttes politisk, indenrigs- såvel som udenrigs-. Dette aspekt af bogen er ikke det mindst spændende. Der er en del fotografier af krigsmindesmærker, der på meget synlig måde understreger de politiske pointer, f.eks. mindesmærker på Gallipoli-halvøen med deres budskab om "gentlemankrigen" der. (Og man tænker med en gysen på det der samtidig foregik nogle hundrede kilometer længere østpå. Folkedrabet på armenerne fik faktisk sit mindesmærke i Istanbul i 1919, men det blev fjernet igen efter den tyrkiske nationalbevægelses sejr i 1922).

Kort sagt, der er tale om en meget anvendelig bog for den der gerne vil have alle dele af Første Verdenskrig med.

Axel Moos

En reflekteret eftertanke

DORTHE JØRGENSEN: *"Nærvær & eftertanke. Mit pædagogiske laboratorium"*. Wunderbuch: Skive 2015. 351 sider, 298 kr.

Der er altid grund til opmærksomhed, når idéhistoriker, professor Dorthe Jørgensen, udgiver en bog, og det er netop sket igen med *Nærvær & eftertanke*. Kender man Dorthe Jørgensen i forvejen, vil man få kastet nyt lys over bekendte begreber; kender man hende ikke, bydes man i *Nærvær & eftertanke* indenfor til et nærmere bekendtskab.

Nærvær & eftertanke er forfriskende som vand fra en bjergbæk, og enhver dyrker af åndsvidenskaberne vil her finde en righoldig drik af overvejelser og tanker om dannelse, uddannelse og undervisning, eller kortere sagt: pædagogik. Dorthe Jørgensen deler sin visdom med os.

Nærvær & eftertanke handler om, hvad Jørgensen kalder for 'æstetisk tænkning' hvorved hun forstår 'frit reflekterende tænkning.' Mere prosaisk handler bogen 'om noget, der ikke har prioritet i dag: lydhør tilstedeværen, genuin erfaring og eftertænksom refleksion.' (s. 11). At denne form for tænkning ikke har prioritet i dag, er bogens bagvedliggende kongstanke og egentlige anliggende. Den er et modspil til 'den både teknokratiske og populistiske eliminering af vore muligheder for at udfolde os som opmærksomt nærværende og eftertænksomt reflekterende væsener, der gennem flere årtier har gjort den danske forsknings- og uddannelsessektor stadig mere åndsforladt.' (s. 16)

Dette er rygraden i bogen, og dens tre dele

I – Verden af i dag

II – Konkrete undervisningstiltag

III – Verdensvendt filosofi

adresserer alle dette problemkompleks. I første del præsenteres vi for et par håndfulde essays om de grundlæggende begreber (f.eks. mimesis) og baggrunden for '[a]t lære og lære fra sig' samt om, hvordan dette kan foregå i dagens samfund. Dette hænger sammen med, hvad Dorthe Jørgensen kalder for forstandstænkning, som hun har behandlet i flere skrifter. Helt centralt for Jørgensen er distinktionen mellem forstand og fornuft:

Mange kender den tyske filosof Immanuel Kants idé om oplysning: Det handler om at bruge sin egen forstand. Færre er bekendt med Kants distinktion imellem forstand og fornuft, men den er også væsentlig for at forstå, hvad det vil sige at være oplyst. Forstanden opererer med årsager og virkninger, den kalkulerer og finder forklaringer, og den tænker nytteorienteret. Uden forstanden ville vi ikke overleve, men det er ikke den og dens tænkemåde, der pryder os som mennesker. Det særegne ved mennesket er derimod dets evne til at tænke over sine oplevelser, sætte sin viden i

perspektiv og reflektere over sig selv, sine tanker og sin adfærd. Det gør man ikke med forstanden, men med fornuften. (s. 272)

Fornuften orienterer sig, siger Jørgensen, mod alt det, vi ikke kan iagttage empirisk, f.eks. Gud og verden som helhed (smst.). Det er dermed også fornuften, der danner grundlag for sådan noget som moral.

Kritikken af det forstandsorienterede samfund og undervisningssystem stopper ikke her. På den ene side er der ikke tale om en gold og ensidig kritik; faktisk ser vi allerede i selve kritikken en villighed til åbenhed: der er også brug for forstanden, som vi så i citatet ovenfor. På den måde kommer Jørgensen videre til at give sit eget bud på, hvordan undervisning i praksis kan opbygges, så den befordrer fornuften.

I bogens tredje del vender Jørgensen tilbage til mere almene filosofiske overvejelser, i stadig forbindelse til hele bogens rækkevidde af indgangsvinkler til emnet.

Til forskel fra første og tredje del er bogens anden del orienteret mod pædagogik i praksis. Vi præsenteres for en gennemæssigt bred vifte af tekster: der findes essay, interview, kursusbeskrivelser og undervisningsplaner. Men ikke blot det. I dette kapitel findes også et – velskrevet og læseværdigt – essay af en af Dorthe Jørgensens studerende som illustration eller et svar til kapitlet 'Fænomenologi i praksis.'

Akslen, denne tekstcyklus drejer om, er Jørgensens undervisning, nærmere bestemt hendes såkaldte laboratorie-undervisning. Det lyder hurtigt meget naturvidenskabeligt, men det er det slet ikke. Tværtimod. Laboratorie-undervisning har på sin vis sit ophav i en salon, Dorthe Jørgensen holdt. Hun fortæller indledende om denne; i 1990'erne åbnede hun 'Salon Kunst og Æstetik', hvor 'absolut frihed under kontrol' var ledemotivet. Salon-idéen kan følges helt tilbage til renæssancen.

Salonen var nærmere bestemt et forum for åndelig udveksling, der blev styret af en kvinde, den såkaldte 'salondame', og formålet var at realisere en herredømmefri dialog imellem lige mænd og kvinder, hvilken social baggrund deltagerne end havde. (s. 160)

Man kommer uvilkårligt til at tænke på den britiske Kong Arthur og hans riddere om det runde bord, og ligesom Arthur også var konge for sine riddere, så 'havde den oprindelige salonkultur [heller] ikke baggrund i faktisk ligeværdighed imellem dens deltagere' (s. 161). Idéen eller formålet med salonen er, at danne 'af kritisk intellektualitet (det vil for idéhistorikere sige at oparbejde et kritisk selvreflekteret forhold til metoden, formen, tanken, teksten osv.)' (s. 165).

Laboratorie-undervisningen var den naturlige fortsættelse af saloner, og tanken var frit, åbent og spørgende at reflektere (s. 202) over de emner, der tages op, og netop det at gøre det i fællesskab; vigtige er begreberne at 'tænke med' og 'at tænke videre' (smst.).

Ved hjælp af de forskellige undervisningsplaner og kursusbeskrivelser, får læseren et meget levende og indgående billede af, hvordan det må have været at deltage i Dorthe Jørgensens undervisning – og man får mulighed for at tage en del med sig til sin egen undervisning –, ligesom man får et sikkert blik for den nytte for tænkningen, som denne undervisningsform har. Den har ganske vist ikke fået lettere kår de seneste år (s. 17), men det er netop noget af det, Jørgensen vil skabe opmærksomhed om, samtidig med at hun skaber opmærksomhed omkring nødvendigheden af denne form for undervisning, der ikke begrænser sig til idéhistoriefaget, men kan benyttes på humaniora i vid forstand.

Man kan ikke lade være med under læsningen at tænke på, om der mon er en forbindelse mellem litteraten C. S. Lewis tænkning omkring *imagination* (ikke at forveksle med *fantasy*) over for *reason* og Dorthe Jørgensens tænkning omkring fornuft og forstand. Der er jo i givet fald nok ikke tale om en umiddelbar forbindelse, men det er værd at overveje, ikke mindst da Jørgensens laboratorieundervisning hhv. salonidé også synes at have noget tilfælles med C. S. Lewis og de såkaldte Inklings-møder og hans oprettelse af The Socratic Club (ingen af disse havde imidlertid med egentlig undervisning at gøre).

Bogen er skrevet med følelse og omtanke. Den er også produceret således. Dette sidste ser faktisk ud til nærmest at være en vane, når man kender Dorthe Jørgensens andre udgivelser, nemlig særligt at betænke bogen med et smagfuldt udseende, en vane, hun bestemt ikke har forladt denne gang, snarere tværtimod. Og dette er sikkert ingen tilfældighed, da bogen er kommet på forlaget Wunderbuch, hvis devise er: *Skal det gøres, lad det da blive gjort med kærlighed til bogen.*

Dorthe Jørgensens *Nærvær & eftertanke* er en god, særdeles læseværdig forøgelse til det allerede fyldige bibliotek fra hendes hånd, f.eks. *Skønhedens metamorfose* (2001), *Historien som værk* (2006), *Skønhed – en Engel gik forbi* (2006), *Aglaias dans* (2008) og ikke mindst *Den skønne tænkning* (2014). Ikke kun hvis man kender nogle af disse skrifter, forekommer hendes nye bog – i et samfund, der i stadig højere grad vælger dannelse og fornuftstænkning fra – som den gyldne morgensol, der spreder ensidighedens tåger; den må på det kraftigste anbefales enhver, der er interesseret i tænkning og dannelse, dvs. enhver, der skal i gang med sine studier eller allerede er i gang, forskere, engagerede i samfundslivet og frem for alt undervisere og lærere.

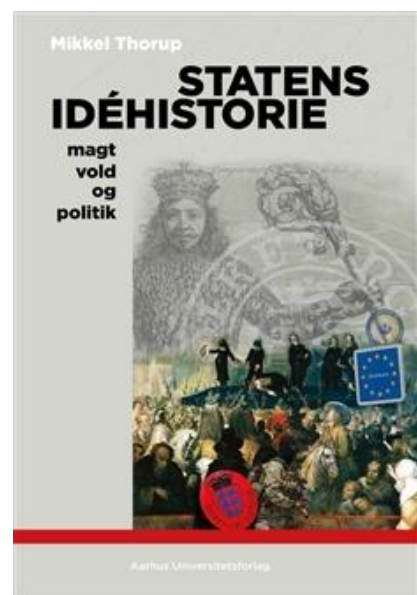
Johnny Lindholm

Statens idéhistorie

MIKKEL THORUP: "Statens idéhistorie. Magt, vold og politik". Aarhus Universitetsforlag 2015. 375 sider. 400 kr.

Aarhus-idéhistorikeren Mikkel Thorup har omskrevet og i denne bog samlet en hel del tekster oprindeligt skrevet i perioden 2004-13. Temaet er altså statens idéhistorie, og det behandles nærmere bestemt som undertemaerne magt, vold og politik. Bogen handler dog især om perioden fra Den Franske Revolution til i dag, som forfatteren anser for den tid, i hvilken staten og statsbegrebet for alvor cementeredes.

1. del om staten er især spændende, fordi den i flere af kapitlerne behandler det nu i dag – da statens eksistens er en omtrent uomgængelig selvfølgelighed for enhver social refleksion og handling – altså næsten utænkelige: nemlig den territoriale ikke-stat, eksempelvis

ghettoen, koncentrationslejren og pirateriet. Denne modstilling kan således hjælpe os, læserne, med at tænke over statens mulige begrænsninger, dens legitimitet.

Del 2 om vold handler ikke mindst om terror, såvel den statslige som den kontra-statslige, subversive, samt om Clausewitz' dictum: "Krig er fortsættelse af politik med andre midler".

Del 3, der har begrebet politik i fokus, indeholder informative og som overalt i bogen engagerede kapitler om bl.a. liberalismekritik og "68'eren som samfundsfjende".

Bogen byder på mange informative og spændende analyser, vurderinger og perspektiveringer; de fleste kan man utvivlsomt være enig i, andre kan man sikkert være mindre enig i. Thorup skriver fx om nazisternes kz-lejre:

"Selv hvis der produceres, selv hvis der indespærres og tortureres, er formålet egentlig ikke produktion eller

viden, men undertvingelse og kontrol og i sidste ende udslettelse. Ofrene har ingen instrumentel værdi".

Den udlægning af lejrene forekommer for entydig; produktion var ingenlunde uvæsentlig her; de arbejdsduelige blev forskånet, og kunne de leve evigt, var de sikkert blevet evigt forskånet. "Arbeit macht frei", "Arbejde gør fri", står der over indgangen til Auschwitz-lejren. Og alt af materiel værdi, guldtænder og hår bl.a., blev omhyggeligt frataget fangerne før deres ombringelse, intet måtte gå til spilde. Produktivt, nyttigt arbejde og dets produkter var også af central værdi for nazisterne.

Men bogen er som sagt både informativ og tæt besat med spændende vurderinger og perspektiveringer, om end den efter denne anmelders smag sine steder er overelaboreret i den forstand, at udredninger ofte gentages i lettere varieret form i for stor udstrækning.

Imod slutningen af bogen efterlyser Thorup

"(..) en politik, der tør sige undskyld. Det er en, der også kan finde fejl hos sig selv, der tør udstille sine mangler, afsløre sine hemmeligheder og tabe sine kampe, der kan afgive, opgive og trække sig tilbage, og det er en, der intet vil have og intet vil kræve. Længes vi ikke efter én, bare én, der i den offentlige samtale siger: 'Jeg ved det ikke'? (...) En, der siger undskyld, og ikke fordi vedkommende er blevet afsløret i utroskab, doping eller dumhed, men fordi vedkommende skammer sig. Det ville være et indbrud i den offentlige samsnerren, som den foregår i dag".

Jo, det ønske kan i hvert fald undertegnede fint samstemme i.

Den i det hele taget sympatiske bog, der ifølge kolofonen har fået karakteren 'videnskabelig' af en fagfælle – og deri kan anmelderen da ligeledes samstemme, skønt han stiller sig skeptisk til princippet i den såkaldte 'fagfællebedømmelse' –, kan med udkomme læses af lærere.

Poul Ferland
poulferland8@gmail.com

En gave til historielæreren

HANS CHR. JOHANSEN OG BIRGITTE HOLTEN: *"Velfærdsstaten i tal. Register"*. (Dansk Velfærdshistorie). Syddansk Universitetsforlag 2015. 292 sider. 498 kr.

Brugere af storværket om dansk socialpolitik, der i mangel af bedre idéer blev kaldt "Dansk Velfærdshistorie", får nu det længe ventede registerbind. Samtidig har udgiverne benyttet lejligheden til at tilføje et meget omfattende talmateriale om velfærdsstatens udvikling. Det er navnlig dette sidste der gør denne bog til årets gave til historielærerne, når de skal finde materiale til velfærdsstatens historie.

Registerne er dels et personregister, dels et sagregister.

Personregisteret er blot en samling af de personregistre der findes i hvert bind for sig, og derfor meget nyttigt, men ikke så opsigtsvækkende. Sagregisteret er derimod helt nyt og gør det en del lettere for læseren at finde rundt i de tusindvis af sider som værket nåede op på. Det var meget nødvendigt, også fordi kapitlerne er ret lange, normalt 60-90 sider, og fordi underafsniternes overskrifter ikke er med i indholdsfortegnelsen.

Så vidt, så godt. I indledningen til registerdelen anføres 4 forskellige indgange til sagregisteret, nemlig love, kommissioner, betænkninger og begreber, og det viser både sagregisterets styrke og svaghed. Hvis brugeren på forhånd ved hvilken lov, hvilken kommission eller hvilken betænkning sagen drejer sig om, er man godt hjulpet. Hvis man ikke gør, men blot bruger et begreb som indgang, er opgaven lidt sværere. Forsøger man f.eks. med "skønsprincip", "karensdage", "plejefamilier", "optjeningsperiode", "huslejetilskud" (stikord jeg havde skrevet ned inden jeg gik i gang med læsningen), finder man ikke noget – eller rettere, man finder ikke noget direkte. Noget om karensdage kan man f.eks. finde under "arbejdsløshedsdagpenge" og "ulykkesforsikring", og huslejetilskud må findes under "boligpolitik". Det er næppe et større problem for den der kender lidt til tingene på forhånd, men for en begynder må det være ret besværligt. Men med en passende mængde flid, udholdenhed og gåpåmod kan det naturligvis lade sig gøre.

Taldelen rummer intet mindre end et væld af tabeller om velfærdsstatens udvikling: Sociale pensioner, sygesikring, arbejdsløshedsforsikring, bistandshjælp, sundhed, uddannelse og meget andet. Der er tabeller om modtagere og ydelser, institutioner og personel og finansiering og udgifter. Og til sidst er der et kort afsnit om velfærdsudgifterne i den danske økonomi med hovedvægt på den offentlige sektors påvirkning af den personlige indkomstfordeling. Tabellerne er omhyggeligt udarbejdet – faktisk lykkedes det mig kun at finde tre små smuttere, 2 med manglende målestoksangivelse (s. 152 og 167) og et sted hvor der kom til at stå indtægter hvor det skulle have været udgifter (s. 140 tabel 4.6). Der er naturligvis kildeangivelse, og der er særdeles professionelle overvejelser om tabelmaterialets pålidelighed. Tabellerne er så godt som altid i absolutte tal, og de er ikke forsøgt forarbejdet til diagrammer o.l. Dette er nærmest en fordel, for med de

DANSK VELFÆRDSHISTORIE

Hans Chr. Johansen og Birgitte Holten

Velfærdsstaten i tal Register

Registerbind

hjælpemidler som eleverne har i vore dage, kan de selv videreforarbejde tabelmaterialet efter behov og behag.

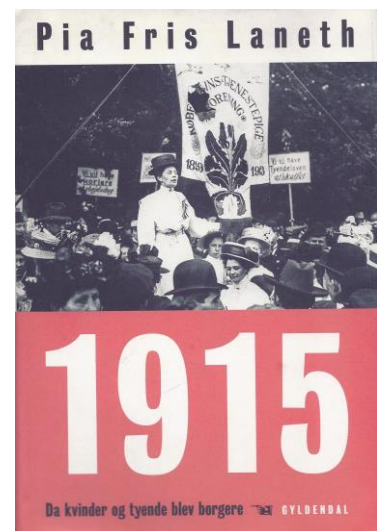
Og så er tabellerne endda ikke det hele. For hvert afsnit er der indledninger om den sociale lovgivning på området, kort og præcist. Faktisk kommer det nu til at fremstå en del klarere hvad resultatet blev af alle de overvejelser der er gengivet i bind 1-6 af "Dansk Velfærdshistorie". Og for hvert afsnit er der henvist til de kapitler i bind 1-6 man skal læse når man vil have noget uddybet. Det hele er klart og velskrevet, uden at være "let". Der er formodentlig ingen andre i Danmark end Hans Chr. Johansen der kunne have præsteret dette, og vi har grund til at sige tak.

Axel Moos

1915

PIA FRIS LANETH: "1915 - Da kvinder og tyende blev borgere". Gyldendal 2015. 440 sider, 350 kr.

Allerede inden denne anmeldelse bringes i Noter, har Pia Fris Laneths bog '1915 - Da kvinder og tyende blev borgere' modtaget Weekendavisens litteraturpris og ikke uden grund. Bogen er levende og let læselig på trods af, at årsagerne til en grundlovsændring, der gav kvinderne stemmeret, kan forventes at være tungt stof med masser navne og datoer. Pia Fris Laneths persongalleri i bogen er også stort og 1915 er ej heller bygget kronologisk op. Det gør dog ikke noget, da bogens, som er inddelt i 3 dele med i alt 22 kapitler, er delt logisk og tematisk op.

'1915' har den styrke, at den ikke betragter kvindernes kamp for borgerrettigheder i Danmark, som en kamp, der udelukkende blev udkæmpet af kvinder. Pia Fris Laneth formår derimod at anlægge et mere holistisk syn på årsagerne til grundlovsændringen i 1915, hvor ikke blot kvinder, men også tyende opnåede valgbarehed til Rigsdagen. Dette gjorde de ifølge Pia Fris Laneth gennem flere kanaler, som eksempelvis arbejderbevægelsen og dansk kvindesamfund, men også gennem filantropiske organisationer bl.a. iværksat af Indre Mission. Individets i samspil med omgivelser får også en rolle i bogen, eksempel Olivia Nielsen, én af de første socialdemokratiske kvindelige politikere eller venstrekvinden Birgitte Berg-Nielsen, som forsøgte at skabe et samarbejde mellem Dansk Kvindesamfund og kvinderne i fagbevægelsen. Mænd er heller ikke udelukket, da Georg Brandes og Louis Pios rolle i kampen for bl.a. kvinders borgerrettigheder behandles.

Nej, kampen for kvinders borgerrettigheder i årene op til 1915 var en skøn sammensmeltning af kvinder som mænd og var ikke kun et arbejderklassefænomen, men en kamp, som foregik på tværs af klasser og organisationer - om end der ikke er tale om et koordineret samarbejde.

Pia Fris Laneth formår gennem citater, billeder og persongalleriet at binde den lille og den store historie sammen på en levende måde. En lille anke må være, at bogen er udgivet uden register, hvilket kan gøre det svært at navigere i bogen, hvis læseren ønsker at (gen)finde én af de utallige personer, som er behandlet i bogen. Herudover kunne man som historiker godt ønske sig et noteapparat, da der må ligge årevis af

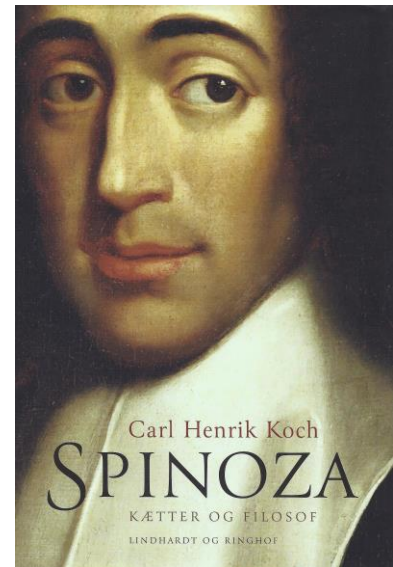
arbejde gemt i denne bog, som gerne skulle kunne genfindes. Men det hører til detaljerne. Summa summarum må være, at denne bog er anbefalelsesværdig, men detaljerigdommen gør nok, at den er mindre anvendelig i en gymnasiel undervisningssammenhæng, men meget anvendelig som baggrundsstof for læreren.

Lasse Taagaard Jensen

Spinoza

CARL HENRIK KOCH: *"Spinoza – Kætter og filosof"*. Lindhardt og Ringhof 2015. 607 sider, illustreret i sort-hvid. Vejledende pris 400 kr.

Videnskabshistorikeren Carl Henrik Koch udgav i 2013 en omfangsrig bog om Isaac Newton. Nu har han på opfordring fra forlaget Lindhardt og Ringhof skrevet et næsten lige så omfattende værk om filosofen Baruch Spinoza (1632-1677). Der er i mindre grad tale om en traditionel biografi, fordi man ikke ved så meget om Spinozas livsforløb – og det, man ved, hviler desuden på et noget usikkert kildegrundlag. Centralt i Kochs bog er derfor Spinozas religionskritik og hans politiske tænkning og betydningen heraf for den europæiske oplysningstid. På den måde er bogen i høj grad vedkommende for enhver historiker, der interesserer sig for og underviser i 1600- og 1700-tallets filosofi.

Efter et kort forord og en længere indledning følger det første kapitel med en overordnet præsentation af Spinoza som person og hans religionskritiske filosofi. Spinoza blev født i Amsterdam ud af en slægt af sefardiske jøder, hvis skæbne behandles i kapitel 2. I det næste kapitel fortælles den dramatiske historie om Holland, den rigeste af de syv provinser, der udgjorde republikken De forenede Provinser, og hvor Spinoza tilbragte hele sit liv. På samme måde præsenterer flere af de efterfølgende kapitler forudsætningerne for Spinozas tænkning, blandt andet Descartes' filosofi (kapitel 6), bibelkritikken i det 16. og 17. århundrede (kapitel 11) og den politiske tænkning før Spinoza (kapitel 12), før fokuset vendes mod Spinozas teologisk-politiske afhandling fra 1670, tidens mest omtalte filosofiske værk, og det metafysiske hovedværk med den noget afskrækkende titel *Etik fremstillet efter den geometriske metode* (udgivet 1678). Dette er, som Koch konstaterer, blandt de mest solgte filosofiske hovedværker i dansk oversættelse, og det giver derfor god mening, at det præsenteres udførligt og med mange forklaringer. Efterfølgende behandles modtagelsen af Spinozas tænkning i 1700-tallet, hvorefter dens betydning for den radikale oplysning vurderes.

Spinoza var skarp og præcis i sin bibelkritik og virker på mange måder helt moderne for en nutidig læser. Det er derfor ikke så underligt, at han er en del af den oplysningstid, der er forudsætningen for vestlige værdier som religionsfrihed, ytringsfrihed og demokrati. Det er her, at Koch overvejer, om der ikke er behov for en ny oplysningstid, hvor Spinoza kan bruges, for han var en del af en proces, der betød, at religionen blev fortrængt fra det offentlige rum og forvist til privatsfæren. Når en religiøs fanatisme trænger sig på, kan det være afgørende at huske på, hvad der kendetegner et oplyst og demokratisk samfund. Her kan Spinoza stå som en af flere repræsentanter for den vestlige verdens frisind, som ikke findes i den islamiske kultur. På den måde kan Spinoza bruges i en aktuel debat, og det gør Kochs bog

yderst vedkommende. At den samtidig er velskrevet og underholdende og på bedste vis er udtryk for en vellykket formidling af et svært emne, skader ikke dens relevans. Køb den til skolebiblioteket og til dig selv, og læs gerne med en 2. eller 3.g-klasse den fine indledning om betydningen af viden og oplysning i en moderne verden – her er virkelig stof til eftertanke.

Jeppe Bæk Meier

Kompetent, velskrevet mursten

Claus Bundgaard Christensen, Peter Scharff Smith & Niels Bo Poulsen: *"Waffen - SS. Europas nazistiske soldater"*, Gyldendal 2015, 784 sider (ill.), 400 kr.

Ambitionerne er store, emnet er omfattende og et skridt videre fra de tre herrers andet store SS-epos, *Under hagekors og Dannebrog-danskere i Waffen SS*, der faktisk har solgt mere end 25.000 eksemplarer. Og her taler vi om et værk med faghistoriske ambitioner og indpakning, men også med fin formidling og folkelig appel.

Som forfatterne skriver i forordet, kan enhver interesseret forvise sig om, at der er skrevet meget om Waffen - SS, spændende *"fra fascination og apologi til videnskabelige studier"*. Og vel er det en balance, der er vanskelig at holde, når man tænker på, hvor meget bras, der i realiteten er skrevet om Waffen-SS, spændende fra kulørte, forløjede, krigsromaner til såkaldt erindringslitteratur, hvis største kvalitet har været evnen til at fortrænge medansvaret for krigens værste gru og rædsel. At politiske sympatisører kan lappe heltekvadene i sig, kan man vel aldrig hindre.

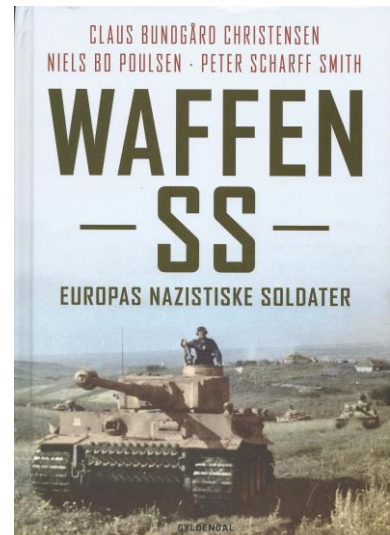
Den forhåndenværende monografi er ambitiøs, fordi den vil præstere den samlede fremstilling af Hitlers personlige garde og transformationen til en slagkraftig, ideologisk hær.

At det lykkes, og at undertegnede aldrig har følt læsningen af de mange sider som en bjergvandring skyldes primært tre faktorer:

En klar, overskuelig opdeling i syv dele, som både er kronologisk og tematisk velbegrundet. Sprogligt hænger værket sammen; fremstillingen flyder, og man fornemmer hurtigt, at der har været synergi og redelig redaktion, så forfatterne ikke har leget ved siden af hinanden. Værket hænger simpelthen godt sammen. Og så kan man blot konstatere, at rent professionelt er værket et fremragende redskab til at fordybe sig i dele af Waffen - SS, om man skulle have de ambitioner.

Skulle man savne noget, kunne det være mere interessant billedmateriale, der for det meste er meget traditionelt. I den sidste del om tiden efter 1945 er der lidt mere variation, væk fra de traditionelle front- og personbilleder.

Hvad får man så med? En sober fremstilling, der gør op med flere myter, uden at det er værkets hovedsigte at skulle revidere historien om SS. Drømmen om en elitehær skabt ud af et prima, højgermansk arvemateriale, men som endte med at støvsuge ikke kun folketyske befolkninger, men også etniske grupper, der lå langt fra de nazistiske idealer. Det er også en blotlægning af en nærmest uendelig række af myrderier, systematiske som "spontane", der aldrig fik det retslige efterspil, som det burde. Realpolitiske forhold, retslige trakasserier, ligestyldighed, flugt, asyl i fascistiske stater og korruption lod en lang række

af forbryderne glide tilbage i en form for normalitet, indtil de døde på en måde, som de havde fornægtet andre, uskyldige mennesker. Et lærestykke i, hvor svært det er at få stillet krigsforbrydere til ansvar. Ud fra den vinkel er værket desværre alt for aktuelt.

Hans-Henrik Christensen

Bladet Kvinder 1975-1984

SIGNE ARNFRED: *"Kvinder – bladet Kvinder 1975-1984"*. Tiderne Skifter 2015. 400 sider, 300 kr.

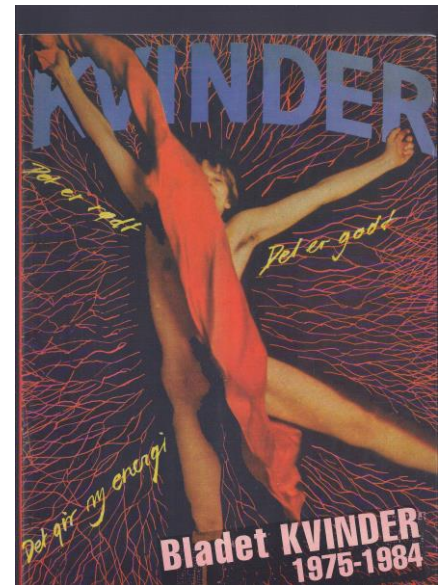
Som udgangspunkt er det væsentligt at slå fast, at dette værk ikke er en historisk fremstillingstekst, men en antologi – eller man fristes næsten til at kalde det en slags kildesamling. I årene fra midten af 1970'erne til midten af 1980'erne udkom 56 numre af kvindebladet *Kvinder* i Danmark. Det er med andre ord ikke helt tilfældigt, at der her på omtrent 40 års jubilæet for kvindemagasinet første udgivelse og 100 årsdagen for indførelsen af kvindernes valgret er forfattere og udgivere, der finder lejlighed til at dykke lidt ned i gemmerne og se tilbage på kvindekampen, som den udspillede sig i Danmark.

Signe Arnfred har her i et meget omfangsrigt stort format med masser af farver samlet de bedste artikler og udklip fra magasinet gennem 10 år – der er et lille efterskrift af udgiveren og en vis emneinddeling, men ellers taler de originale artikler helt for sig selv.

Det er spændende og nærmest chokerende læsning for sådan en som mig! Jeg er for ung til for alvor at huske 70'erne og de tidlige 80'ere, og når man læser artiklerne i bogen bliver det tydeligt både hvor stor en kamp disse kvinder måtte kæmpe for deres sag, men desværre også hvor meget det på mange måder er gået tilbage for kvindesagen i årene frem mod i dag.

I bladet kan man rent faktisk læse om almindelige kvinders udseende, følelser og seksualitet på en helt naturlig måde. Der er intet modeflimmer, der skygger for, at kvinder rent faktisk også er helt almindelige. Der er ingen kapitalisme, der skal sælge skønhedsprodukter, og man kan rent faktisk også (tro det eller lad være) læse om endda ret unge kvinder, der ikke har det dårligt med deres krop, ikke lider af spiseforstyrrelser og ikke kronisk synes, at deres bryster er deforme, for små og ikke kan leve op til tidens skønhedsideal.

Når man til dagligt går i en gymnasiehverdag, er en sådan læsning næsten skræmmende. Det er velkendt, at vores elever så at sige aldrig tager bad efter idræt, og at de træner baller og lår i månedsvis inden en studietur i angst for deres egen krop og det moderne kvindeideal, som ingen af dem kan leve op til.

Hold fast, hvor har vores elever bare brug for en bog som denne, men jeg må desværre også erkende, at man nok ikke umiddelbart vil kunne præsentere dem for teksterne. Det vil give for meget fnisen, for mange "ad, hvor er det klamt"-oplevelser i undervisningen. Artiklerne skal præsenteres som led i et forløb – gerne i samarbejde med fx biologi og/eller dansk – der kan give de unge mennesker en baggrundsforståelse for denne meget anderledes verden. En verden, der selvom den virker fremmed vel ikke er meget længere væk end deres egne forældre.

En lille praktisk anke mod bogen i undervisningssituationen er, at formatet (A4) umiddelbart gør det en anelse besværligt at kopiere fra den til eleverne, men jeg vil mene, at det er det værd, for det giver virkelig meget at se artiklerne i deres originale layout med billeder m.v. Formsiden er altså en uadskillelig del af indholdssiden, så det hele skal med. Jeg ville nok forsøge mig med en kvalitetsindscanning af nogle udvalgte artikler (eller kilder som man ville vælge at kalde det i denne sammenhæng), hvorefter eleverne med computerens zoomfunktion, vil kunne stille skarpt, hvor det er relevant.

Overordnet set åbner denne bog nogle døre til en verden, som på mange måder er glemt i vores medie- og modeskabte virkelighed i dag. Derfor vil den være en stor styrke at have med i ethvert undervisningsforløb, hvor kvindesagen er et fokus.

Jeg savner imidlertid en lidt større formidling af indholdet. Bogen er som sagt på omtrent 400 sider i A4 format, og den kan være vanskelig at navigere hurtigt i for en fortravlet historielærer. Her havde det været rart med en større grad af forklaring og didaktisering fra udgiverens hånd. Bogen er selvfølgelig i udgangspunktet ikke tænkt som en undervisningsbog til gymnasiet, men alligevel.

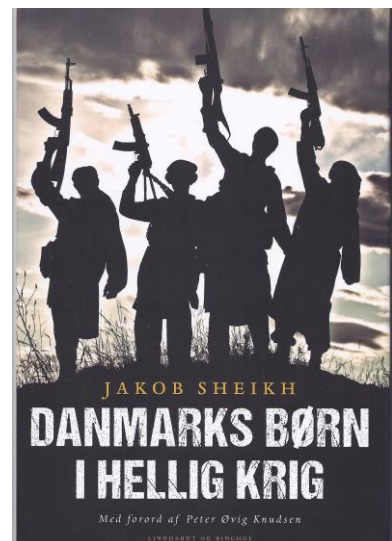
Anders Bærholm Frikke

"I som tror! Tag ikke jøder og kristne til venner!"

JAKOB SHEIKH: *"Danmarks børn i hellig krig"*. Lindhardt og Ringhof 2015. 568 sider, 300 kr.

Jakob Sheikh (f. 1987) er journalist ved Politiken og forfatter til et stort antal artikler om det radikaliserede miljø i Danmark. I lighed med barndomsvennen Amir Khan er han søn af en dansk mor og en pakistansk far, og begge havde de nogenlunde samme forudsætninger. De mistede kontakten som trettenårige, og da de atter mødtes i 2014, var alt ændret. Sheikh var blevet journalist, mens Khan havde været i Syrien som 'hellig kriger'. Og han stod foran atter at skulle af sted.

Sheikhs hensigt med dette værk er "... at give et indblik i de danske fremmedkrigeres personlige historier, deres radikaliseringsproces og det for offentligheden hermetisk lukkede miljø, som spiller en afgørende rolle i rekrutteringen af hellige krigere" (s. 527).

Blandt fremstillingens hovedpersoner optræder Shiraz Tariq. Han omtales som 'Emiren i Tinghøj, Brønshøj og Husum', og 'Edderkoppen' var hans nom de guerre. Han kunne påføre sin resultattavle rekrutteringen af adskillige unge muslimer fra Københavnsområdet, og også han selv efterlevede den moderne jihadistbevægelses ultimative fordring om at forlade sit hjemland og sin familie for at udføre jihad med det formål at implementere en islamisk stat. Tariq dræbtes i september 2013 34 år gammel under uklare omstændigheder i det nordlige Irak og menes forenet med sin skaber i paradiset.

Khan oplevede flere gange som 'hellig kriger' i Syrien kampens rus. Sheikh blotlægger hans gradvise omvendelse og 'hærdning'. Det var gennem Tariq, at han så lyset: Vold er et legitimt middel til at opnå retfærdighed, og Islamisk Stat er den eneste mulighed. Hvis han bare blev hjemme, ville Gud straffe ham. Kort efter barndomsvennernes gensyn, i slutningen af 2014, returnerede Khan til Syrien, og hans skæbne var ukendt, da denne fremstilling udkom i oktober 2015.

Lukas Dam, den tredje hovedperson, var opvokset i Københavns Sydhavn hos en hårdt prøvet mor. Han var diagnosticeret med aspergers syndrom og ADD, og efter en kaotisk barndom konverterede han til islam og gennemgik en langvarig omvendelsesproces. I 'kalifatet' fandt han det sammenhold og det broderskab, som tilfredsstillede hans higen efter social respekt. Blot atten år gammel kom han i maj 2014 til Syrien, hvor et ægteskab med en amerikansk konvertit skulle fuldende hans nyligt erhvervede lykke. Forinden, 26. december, opnåede han dog martyriet under et af koalitionen luftangreb ved den kurdiske by Kobane ikke fjernt fra grænsen til Tyrkiet.

Endelig er der dansk-somalierne, tvillingsøstre Salma og Zahra, der som seksårige fulgte med familien til Manchester, hvor faren åbnede sin egen koranskole. De forlod, ubegribeligt for alle, som sekstenårige hjemmet i juni 2014 for via Istanbul at rejse til Syrien, til 'renhedens land'. De gjorde sig her fortjent til i den britiske presse at benævnes 'the terror twins' ved deres absurde fremtoning i de sociale medier. En af Zahras udgydelser lød således: *"Jeg vil træne mine halshugningsevner på en kylling. Det ser sjovt ud"* (s. 508). Begge ægtede de en hellig kriger, og begge blev de enker i december 2014. Salma fødte et barn i juni 2015, men pigernes fremtidsudsigter var nu begrænset til et nyt ægteskab med 'hellige krigere'. Islamisk Stat kan de ikke forlade, selv om de måtte ønske det.

PET påpegede i 2012, at unge muslimers motiver til at drage ud for at blive 'hellige krigere' kunne være inspireret af militante fora på Internettet, og at det 'at komme i kamp', at få adgang til våben og have udsigt til 'eventyr' ligeledes kunne være motiver. Det var endvidere karakteristisk for flere, at de ikke var kendt som militante islamister, men havde forbindelse til militante miljøer i Danmark eller havde en kriminel baggrund fra bl.a. bandemiljøer. Britiske MI5 konkluderede i 2008 i en undersøgelse af personer med voldelig ekstremistisk aktivitet, at de radikaliserede ikke havde nogen typisk profil, ingen demografiske kendetegn, og at der ikke var lette tjeklister. Personerne var ofte britiske statsborgere i midten af tyverne, og næsten alle var opvokset i landet og velintegrerede. Mange praktiserede ikke deres muslimske tro i særligt stort omfang, og mange havde en meget lille viden om islamiske tekster, da kun få var vokset op i stærkt religiøse hjem. Dette flugter ifølge Sheikh med de danske erfaringer (s. 342 ff.). En ny undersøgelse foretaget af Dansk Institut for Internationale Studier af 21 terroraktioner i Vesten mellem januar 2012 og august 2015 viser, at tre ud af fire gerningsmænd forinden havde begået anden, ofte alvorlig kriminalitet, hvilket har fået en forsker til at sige, at vi mere skal kigge på det, der grundlæggende fører unge ind i kriminalitet, og ikke blot fokusere på fænomenet radikalisering (Jyllands-Posten 10. januar 2016).

Sheikh har bygget sin fremstilling på et ganske omfattende kildemateriale hidrørende fra såvel myndigheder, sagkyndige som repræsentanter for det radikaliserede miljø, herunder hjemvendte 'krigere'. Kildematerialet er indhentet ved aktindsigt i både Danmark og i udlandet og omfatter f.eks. udskrifter af telefonaflytninger og privat korrespondance. Dertil kommer flere hundrede interviews. Materialet har unægteligt været vanskeligt at behandle kildekritisk. Fremstillingen rejser da også flere spørgsmål, end den leverer svar, men den er et væsentligt bidrag til indsigt i det fænomen, at unge mennesker underkaster sig Allahs vilje og tilslutter sig vildskud over islams rod som al-Qaeda og Islamisk Stat, som legitimerer og virkeliggør udfoldelse af ondskab. Fremstillingen er opbygget efter et kronologisk princip, som afstedkommer, at den er blevet meget lang bl.a. pga. mange flashbacks og mange gentagelser. Spring i tid og sted med henblik på at belyse hovedpersonernes skæbner kronologisk parallelt hæmmer progressionen og letter ingenlunde læserens overblik. Peter Øvig Knudsen har skrevet et forord, og fremstillingen er vedføjet en "Ordlister, persongalleri og gruppeoversigt" samt et noteapparat.

Ole Halding

Nazismen og videnskaben i Danmark

NIKLAS OLSEN, KARL CHRISTIAN LAMMERS OG PALLE ROSLYNG-JENSEN (red.): *"Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark"*. Museum Tusulanums Forlag 2015. 358 sider. 348 kr.

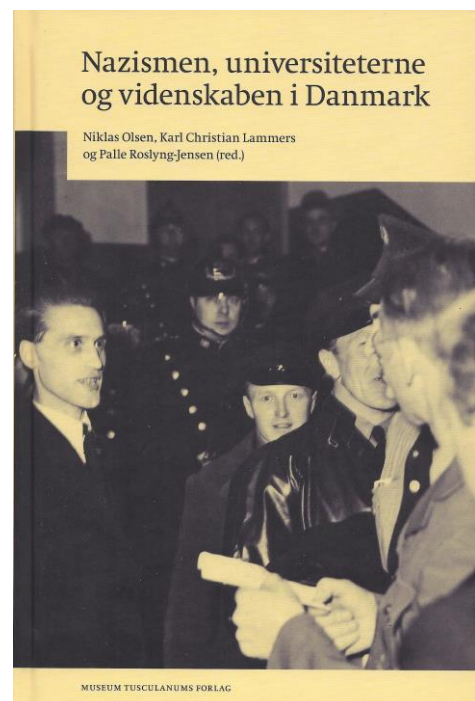
"Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark" er en antologi med 12 artikler om forskellige danske universitetsforskere og studerendes reaktion på den nazistiske ideologi og den tyske besættelse af Danmark. Man kan sige at arbejdsspørgsmålet er: Blev forskningen og undervisningen på de højere læreanstalter ændret efter 9.april 1940 – eller hvordan reagerede universitetsmiljøerne på nazismen?

I indledningen lægger de tre redaktører sig lidt i slipstrømmen af den nyere historieforskning om besættelsestiden, selvom de bedyrer at de ikke vil bedrive heksejagt, men blot vil "åbne emnet op". Artiklerne i antologien viser at de fleste forskere afviste nazismens ideologi, men at enkelte også så mere pragmatisk og opportunistisk på det.

Men det er nu ikke de store skandaler, der kan lægges frem i artiklerne.

Palle Roslyng-Jensen beskriver i sin artikel om danske studenter, hvordan man forholdt sig til nazisympatisører i forskellige studenterråd og -foreninger.

I marts 1943 op til folketingsvalget blev der fx afholdt prøvevalg på det københavnske kollegium Regensen. 8 ud af 71 kollegianere stemte på Bondepartiet og 2 på DNSAP, dvs. der var en højere tilslutning til

tyskvenlige partier end i befolkningen som helhed. Men det er jo et meget lille materiale at konkludere noget ud fra.

Karl Christian Lammers dokumenterer i sin artikel at professor i tysk sprog og litteratur Carl Roos sværmede for den "stærke vilje" i ledelsen af den nazistiske stat, undgik "entartete Kunst" og brugte en bog i sin undervisning som fremstillede regimet i et meget positivt lys. Men Roos var undtagelsen fra reglen – de fleste undervisere holdt sig til den klassiske tyske litteratur.

Bogen kunne være interessant for elever der vil arbejde med nazisternes historiebrug. Niklas Olsen fortæller i sin artikel om professor Aage Friis, som kritiserede både tyske og danske historikere for at bruge raceteori i deres arbejde. I en anmeldelse af en gymnasielærebog i verdenshistorie af Paul Holt i Historisk Tidsskrift skrev Friis at den "...fremfører en raceteori, der tjener en aktuel tendens, som ikke blot er dansk mentalitet ganske fremmed, men også strider mod det historiske 'redelighedskrav'" (1938). Der er dog ingen eksempler fra lærebogen i artiklen.

Heinrich Himmler var meget interesseret i tysk oldtid eller forhistorie, som det kaldes, og Lars Scriber Petersen beskriver hvordan hans organisation "Ahnenerbe" var interesseret i at "hjælpe" Nationalmuseet med at beskytte germanske (!) oldtidsminder som solvognen, bronzealderdragter og diverse lurere. DNSAP brugte jo for øvrigt også oldtidsminder i deres propaganda.

Herudover er der en artikel om dansk eugeniklovgivning, som på visse punkter var længere fremme – eller rettere tilbage! end nazisterne. Fx kunne man i Danmark i 1934 sterilisere åndsvage uden at skulle dokumentere 'arvelig belastning' som i Tyskland.

I en artikel om dansk penicillinforskning undersøger Henrik Tjørnelund hvorfor tyskerne ikke nåede til at fremstille penicillin, når det kunne lykkes i Danmark.

Som det fremgår stritter artiklerne lidt i forskellige retninger.

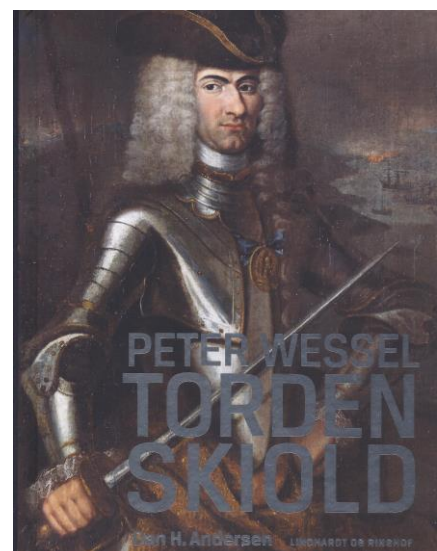
Bogen anbefales til skolens bibliotek, hvor den kan hjælpe eleverne i forbindelse med AT og SRP-projekter.

Lars Henriksen

Tordenskiold

DAN H. ANDERSEN: "*Peter Wessel Tordenskiold*", Lindhardt og Ringhof, 2015. 600 sider. 500 kr.

"Peter Wessel Tordenskiold" repræsenterer et forsøg på at nå bag om den nationalromantiske forestilling om den berømte danske søhelt og frem til en forståelse af den historiske Tordenskiold. Dan H. Andersen bruger den historievidenskabelige metode til at teste alle de gode gamle historier om vores kække nationalhelt, og ud af de otte mest berømte, når han frem til det bedrøvelige resultat, at der kun er en enkelt, som har et pålideligt kildemæssigt grundlag. Det er

historien om, hvordan Peter Wessel den 26. og 27. juli 1714 kom i kamp med en svensk kaperfregat og efter endt kamp og med 7 døde og 21 sårede på skibet skålede med den fremmede kaptajn, hvorefter mandskabet på begge skibe råbte hurra. Men de andre syv historier er altså udokumenterbare og formodentlig falske. Denne mytetestning er en sand fryd for enhver historiker.

Inden man går i gang med bogen er det en god ide, at orientere sig i den sidste del, hvor der er en stikordsoversigt over de vigtigste begivenheder fra Karl XII's magtovertagelse i Sverige frem til fredsslutningen efter Store Nordiske Krig, nogle historiske kort, som gør det muligt at identificere mange af de centrale steder, der er omtalt i bogen, samt en ordforklaring over de maritime udtryk, som der er mange af i de omfattende beskrivelser af de sømilitære sammenstød under Store Nordiske Krig.

Bogen er bygget kronologisk op, men springer frem og tilbage mellem de forskellige arenaer, der er relevante for forståelsen af Peter Wessels karriere. Man får en fin fremstilling af Peter Wessels opvækstmiljø, de internationale forviklinger dengang, som havde betydning for den dansk-svenske konflikt, de indenrigspolitiske beslutningsprocesser, de enkelte slags omstændigheder og forløb samt Peter Wessels ageren i de forskellige situationer. Det var tiden under den svenske krigerkonge Karl XII, som i virkeligheden markerede det svenske imperiums fald. Det var også tiden, hvor Peter den Store førte sit reformarbejde ud i livet, og Rusland begyndte at gøre sig gældende som Østersømagt, hvilket endte med umærkeligt at ændre konflikten mellem Danmark og Sverige.

Det er klart, at en bog om Tordenskiold må handle om søkrigsførelsen dengang. Dan H. Andersen har tydeligvis sat sig grundigt ind i den maritime krigs mere finurlige detaljer, dengang det var sejlskibene, der beherskede havet. Hans beskrivelser er malende i en grad, så man let kan se det for sig, som det i al sin gru må have taget sig ud.

Mens min generation er vokset op med historier om Tordenskiold som den kække søhelt, er det en helt anden figur, der dukker frem af det kildekritisk rensede materiale. Dan H. Andersen når frem til, at Tordenskiold var en person, der "... var ved at sprænges af virkelyst og behov for at bruge sit talent". Dette førte ofte til desperate aktioner, hvor han udviste "en dumdristighed og aggressivitet i kommandoføringen, der er uden sidestykke, og hvor man må spørge sig selv, hvad meningen egentlig var ... Hans mandskab var efterhånden ikke i tvivl. Det var galskab."

Tordenskiold var vokset op i et borgerligt hjem i Trondhjem og han levede på et tidspunkt, hvor det var muligt for folk af ikke-adelig herkomst at avancere i enevældens statushierarki ved dygtighed og dristig handlen. Og her var "urolige tider og krig" særligt anvendelig. For et moderne blik fremstår Peter Wessel i Dan H. Andersens fremstilling ikke som en særlig sympatisk figur. Han var "et autoritært menneske med en udpræget mangel på empati", og han "viste sjældent interesse for undergivne som andet end instrumenter" og for "ligemænd som andet end konkurrenter. Han så kun opad." Hans brændende ambitioner, som fik ham til at kaste sig ud i risikable situationer, indebar en "ryggesløs" brug af sit mandskab og med overdrevent mange tab til følge.

Det er klart, at dette billede bør vurderes i lyset af den tidsmæssige afstand mellem nutidens demokratiske og anti-krigeriske holdninger og datidens virkelighed. Bogen er da også fuld af mentalitetshistoriske overvejelser, der gør det tydeligt, at Tordenskiolds tid var en tid, hvor hensyn til ære og ry var altafgørende.

Bogen gennemgår i detaljer Tordenskiolds forskellige aktioner: de vovede efterretningsraid på de svenske kyster, de berømte sejre i Dynekilden og Marstrand, de mislykkede aktioner i Göteborg samt en mængde forskellige ofte hasarderede træfninger, han deltog i på åbent hav. Klager fra mandskab og direkte brud på ordre om ikke at indlade sig i kamp med en overlegen fjende medførte en krigsretssag og endnu en mulig en af slagsen, som længe truede i horisonten. Ingen tvivl om, at Tordenskiold var en besværlig herre. Som chef reagerede han ofte med ydmygende vredesudbrud og hug, hvilket førte til klager fra mandskabet.

Ærens og statuskampens dominans fremgår klart i Tordenskiolds konflikter med en anden officer Christian Vosbein samt i bogens slutning, hvor Tordenskiolds duel med Stäel von Holstein bliver behandlet. Dette afsnit repræsenterer en kildekritisk analyse af de forskellige kilder, der findes om duellen, dens baggrund og dødelige resultat. Andersen skyder de almindeligste konspirationsteorier i sænk og når ved at inddrage tidens mentalitet frem til en konklusion om, hvad der rent faktisk skete. I en gymnasiesammenhæng kan netop dette afsnit bruges til en mere dybdegående kildekritisk øvelse, hvis man altså har tid til at læse de 39 sider kapitel 22 indeholder. Det efterfølgende kapitel indeholder en interessant mentalitetshistorisk analyse af Tordenskiolds eftermæle, som er yderst relevant for overvejelser over, hvad man bruger historie til, og hvad der påvirker enhver tids historieopfattelse.

Andersen indfletter i sin fremstilling en del "irrelevant" stof, som er med til at give historien liv og skabe nærvær for læseren, der som en tidsrejsende er landet i en helt anden og svært gennemskuelig tid. Man får informationer om Tordenskiolds kvindeaffærer, diplomaters og herskeres umådeholdne druk, folks lave højde dengang målt gennem zar Peter den Stores og Karl XII's højde. Disse detaljer er i høj grad med til at give fortællingen liv og gøre læsningen af Andersens bog til en spændende læseoplevelse.

Til slut har jeg bare to lidt kværlantiske forbehold. Når man som gymnasielærer gør et stort nummer ud af at lære sine elever, hvordan man laver korrekte løbende litteraturhenvisninger, så er det lidt ærgerligt, at centrale højt profilerede historiske bestsellers ikke overholder disse regler. Det er som i Tom Buk-Swientys bestseller "Slagtebæk Dybbøl", hvor noterne kapitelvis er samlet bag i bogen. Det er sikkert muligt at finde frem til de relevante kilder, men den helt præcise notation i teksten mangler. Dan H. Andersen kan sikkert ikke klandres for det, for sandsynligvis har det noget med forlagenes politik at gøre. Løbende litteraturlister signalere seriøsitet, og det vil nok for læsere, der ikke er historikere, virke afskrækkende. De store forlag har store faste omkostninger og derfor kræves et højt dækningsbidrag og dermed et stort salgstal. Det er karakteristisk, at Lindhardt og Ringhof på forhånd har karakteriseret "Peter Wessel Tordenskiold" som en bestseller.

Endelig en lille lavpraktisk advarsel. Hvis man tror, at man skal hygge sig med bogen i toget, på stranden, på en café, eller lignende steder borte fra hjemmet, så bør man nok tro om igen. "Peter Wessel Tordenskiold" er en hardcover bog som med et omfang på 21,5 x 28,5 x 5,5 cm og trykt på høj kvalitetspapir vejer over to kilo. Der er tale om en smuk men særdeles uhåndterbar sag, som vil se flot ud i reolen. Men læst i lænestolen eller ved skrivebordet er den i høj grad anbefalelsesværdig.

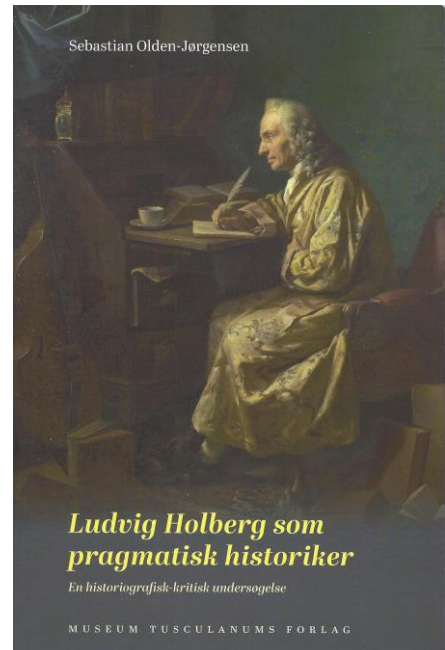
Sten Jacobsen

Historikeren Ludvig Holberg

SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN: *"Ludvig Holberg som pragmatisk historiker. En historiografisk-kritisk undersøgelse"*. UJDS-Studier 2015. 160 sider, 148 kr.

Der er skrevet hyldevis af bøger om Holberg, men på trods af at Holberg var professor i historie på Københavns Universitet og selv skrev en række anseelige historiske værker (For dansk historie er de vigtigste: Danmarks Riges Historie 1-3 og Kirke-Historie 1-2). Har man fået lyst til at selv at læse Holbergs historiske tekster, så ligger de frit tilgængeligt på internettet: <http://goo.gl/V7xqgg>) er der kun udgivet tre monografier om Holberg som historiker og ingen i Danmark.

Alene af den grund er det yderst spændene, at se hvad Sebastian Olden-Jørgensen har fået ud af dette emne. Og den skuffer ikke. Forfatteren er lektor i historie på Københavns Universitet og har et indgående kendskab til perioden og Ludvig Holberg. Det mærkes.

Bogen giver et fint historiografisk overblik over, hvordan man gennem tiderne og dermed de skiftende kulturelle konstruktioner, har opfattet Ludvig Holberg som historieskriver. Tråden bliver spundet helt op i det 21. århundrede – helt frem til antologien *Historikeren Ludvig Holberg* fra 2014. Dermed gives der et indtryk af, ikke kun hvordan man har opfattet Holberg, men også hvordan den historiske forskning har ændret sig gennem tiderne.

Bogen sætter også fingeren på forholdet mellem forskning og historieskrivning, det gælder ikke mindst i det meget spændende afsnit om historikeren Ellen Jørgensens vurdering af Holberg. Her behandles Kristians Erslevs opdeling i historieskrivning – som opfattes som kunst, og historieforskning – der opfattes som videnskab. I dette lys er Holbergs værker kunst og ikke videnskab. Ellen Jørgensen var elev af Kr. Erslev og derfor er det ikke forbavsende, at hun, som Sebastian Olden-Jørgensen udtrykker det: *"definitivt skriver Holberg ud af historiografien og ind i litteraturhistorien."* (P. 65). Men heldigvis er Holberg igen blevet skrevet ind i historiografien.

Bogen har en særlig fortjeneste ved, at den lange tråd fra 1700 tallet til i dag giver et utroligt fint indblik i de skiftende tiders brug af historien. Det bliver ganske tydeligt i behandlingen af Torben Damsholt og Henrik Tvarnø. Sebastian Olden-Jørgensen udtrykker det så flot, så jeg vil citere ham: *"... at både Damsholt og Tvarnø bidrag viser, hvordan det traditionelle Holberg billede er i opløsning. Nationalismen, positivismen og historismen, som udgjorde den faste ramme om tidligere generationers vurdering af Holberg er stærkt svækkede..."* (p.73)

Historiografi forekommer mange mennesker som tørt og støvet, men denne lille bog er med til at ødelægge dette billede. Bogen er velskrevet og vel at mærke skrevet på en sådan måde, at også den læser som hverken kender Gram eller Tvarnø, bliver indført i historien om historien. Derfor er det en nyttig lille bog i forbindelse med undervisning. Hvad er historie? Og hvordan bruges historien til forskellige tider? Her er

Holberg et ganske fint og elegant eksempel at bruge. Derfor kan jeg på det varmeste anbefale, at dette er en bog man ikke kun læser, men også tænker over - det fortjener den.

Torben Svendrup ph.d.

Retfærdigheden har mange facetter

NICHOLAS KULISH & SOUAD MEKHENNET: *"Den evige nazist. Den ubønhørlige jagt på SS-lægen Aribert Heim fra Mauthausen til Cairo"*. Klim 2015. 333 sider, 299 kr.

En af de infame læger fra Hitlers dødsmaskineri var i mange år efter krigens afslutning en af de mest eftersøgte nazistiske krigsforbrydere. Han levede et næste normalt liv i Tyskland mange år efter 1945 og blev aldrig stillet for retten eller konfronteret med sine gerninger. I koncentrationslejren Mauthausen udførte han eksperimenter på fangerne og behandlede dem ofte på en måde, at ordene sadisme og mord og det, der er stærkere, var den rette betegnelse, og det gav ham tilnavnet Doktor Død. Bogen, som på dansk hedder "Den evige nazist" – direkte oversat fra den engelske original - handler om jagten på SS-lægen Aribert Heim og en rekonstruktion af hele hans livsforløb herunder også hans endeligt i eksil i Cairo i 1992.

For begyndere i holocaustbranchen må læsningen af bogen stille flere spørgsmål end den besvarer. Hvordan kunne Doktor Død i omkring 15 år efter krigen udøve sit lægeerhverv, leve et respektabelt liv som læge, familiefader og investor og endda forlade Vesttyskland i god ro og orden? Hvordan var det at leve et udadtil normalt familieliv for Heim med fortiden fra Mauthausen i bagagen? Var den kolde krig forklaringen på, at amerikanerne og senere vesttyskerne ikke ønskede at gøre op med "teknikerne" i det nazistiske terrorsystem? Var det således, at selvom nazismen på papiret var besejret i 1945, så eksisterede der i mange år efter krigen stærke netværk, som hjalp og beskyttede gamle kammerater, fordi alle var i samme båd, men også fordi de stadigvæk sympatiserede med dele af den nazistiske tankegang? Hvorfor var de gamle nazister velkomne i den arabiske verden og i Sydamerika? Og endelig: Hvorfor er den historiske forskning så vigtig?

Bogens forfattere besvarer en del af spørgsmålene, men de er journalister og koncentrerer sig om rekonstruktionen af Heims liv, hvad der i sig selv har været et stort projekt. Googler man Heim opdager man hurtigt, at der er utallige sider med oplysninger om hans død og hvor han befandt sig på forskellige tidspunkter. Med bogen i hænderne må man sande, at Se & Hør eller Billedbladet, som af mange anses for ikke helt at leve op til begrebet den fulde sandhed, næsten har mere troværdige historier end skrivelserne om Heim indtil 2009. Måler man bogen på rekonstruktionen er det en journalistisk bedrift og mere spændende end en femi-krimi, men jeg havde gerne set nogle refleksioner fra forfatterne over de forhold, de opdagede. Når de har arbejdet så meget med stoffet, må det også have givet dem stof til eftertanke. De

anfører korrekt, at den kolde krig mere eller mindre satte stop for den såkaldte afnazificering, for nu skulle vesttyskerne bruges i kampen mod kommunismen. I alle samfund har man brug for teknikerne for at få effektivitet og resultater. I Tyskland og i USSR blev de spændt for forbryderiske politikeres vogn med blodige resultater til følge. Skulle man efter krigen smide veluddannet arbejdskraft væk? Vi ved, at både amerikanerne og russerne efter krigen sikrede sig betændte teknikere, og i Sydamerika var man udmærket klar over værdien af veluddannede tyskere. Overordnet set blev det Heims redning. Bogen arbejder ikke med dr. Jekyll og mr. Hyde fænomenet: Djævel om dagen i KZ og familiefader om aftenen. Dette fænomen kender vi fra folkene i dødslejrene i Polen og andre steder i det nazistiske – og kommunistiske – dødsmaskineri. Hvor kunne de? Kan vi alle? Bogen titel ” Den evige nazist” lader antyde, at nazister også moralsk er mordere, og de to forfattere fører bevis for, at Heim var partimedlem, sadist og morder, men hvori bestod hans nazisme, og hvorfor kan man betegne ham nazist for evigt? Det må læseren selv finde ud af. De kommunistiske bøddler, som i antal og åremål var langt flere, var også sadister, mordere og var eller håbede på at blive partimedlemmer. Her var det et socialøkonomisk- i stedet for et racekriterie, som var udgangspunktet for de stats-iscenesatte masse mord. Jagten på ” Den evige kommunist” som bogtitel. Hvad ville det være?

For en historiker er det altid rart at blive mindet om sin uundværlighed. Heldigvis blev nazisterne besejret og deres arkiver tilfaldt sejrherrene, som havde en klar fordel i at påvise, at de ofre, som deres befolkninger havde ydet, var i en retfærdig sags tjeneste. Det beskidte snavsetøj skulle frem i lyset. Erfaringerne viser, at det tager historikerne mindst en generation at bearbejde et så omfangsrigt og kaotisk materiale, som nazismens efterladenskaber var, og det var først i 1960'erne, at vi med nogenlunde sikkerhed kunne kortlægge nazismen værste forbrydelser og deltagernes andel heri. Da russerne i en kort periode i 1990'erne udleverede arkiver, og de endnu levende vidner fra uhyrlighederne i Østeuropa blev tilgængelige for forskningen, fik vi en juridisk stabil basis for et opgør med de nazistiske mordere i vid forstand. Desværre var de fleste vidner døde, morderne alderdomssvækkede og interessen for nazismens udskejelser stærkt aftagende. Kommunismens uhyrligheder, hvoraf kun toppen af isbjerget er præsenteret, og nutidige konflikter i farvefjersynet har let kunnet fylde mediebilledet, og kun israelerne har reelt haft en interesse i fortsat at gøre holocaust til en vedkommende del af vor bevidsthed, men måske kan det vende, hvis den del af danskerne, som mener, at vor nuværende regering kan sammenlignes med de SSere, som frarøvede jøderne de sidste smykker ind de blev gennet ind i gaskamrene, får vind i sejlene.

For Doktor Død blev retfærdigheden udøvet på den måde, at han måtte leve 30 år i eksil i gode økonomiske kår og med lejlighedsvis besøg af sønnen og korrespondance med dele af familien i stedet for 30 år i et tysk fængsel. Ædt op af kræften endte han på ” et fremmed sted” i en massegrav på samme måde som ofrene fra gaskamrene og de eksperimenter og operationer, han udførte. Cirklen var sluttet.

Klavs Verholt

Det palæstinensiske blik

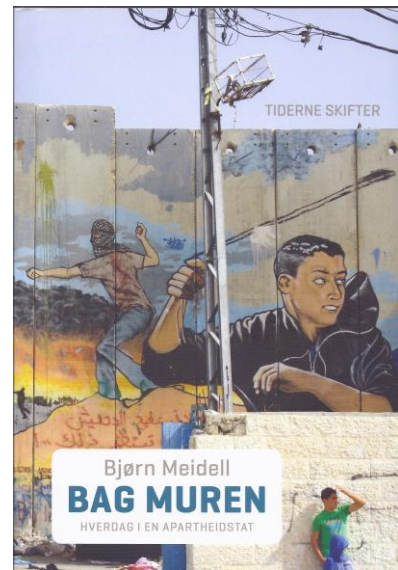
BJØRN MEIDELL: *"Bag Muren. Hverdag i en apartheidstat"*. Tiderne Skifter 2015, 214 sider. Illustreret i farver, 269 kr.

Er det den israelske stat som er skurken i Israel-Palæstina konflikten? Spørger man gymnasielærer Bjørn Meidell (f.1950) fra Allerød Gymnasium er svaret ja. I denne bog skildres konflikten gennem en række interviews med sekulære palæstinensiske ofre for den israelske politik, palæstinensiske ledere samt nogle af de israelere som kæmper for palæstinenserne, som en frihedskamp i stil med kampen mod det hvide overherredømme i Sydafrika.

Bogen er bevidst både en meget personlig og en meget partisk fremstilling og er helt åben om dette forhold og forfatteren bruger de personlige historier til at fremme sine (politiske) pointer. Bogen slutter derfor meget passende med et ønske om at "... fortsat modstand, kombineret med ydre pres, handelsaktioner, sportslig boykot, en revitaliseret israelsk fredsbevægelse og en international solidaritetsbevægelse kan demontere truslen om 100 år med krige og konflikt uden ende."

Som eksempler på afsnit der kunne være særligt interessante i en gymnasiesammenhæng vil jeg fremhæve kapitlerne *Home Office for moralske forpligtelser* og *Ingen fred uden Jerusalem*. I det første af disse skildrer den israelske fredsaktivist Adam Keller Arafat Camp David-aftalerne og den Anden Intifada, mens det i det andet kapitel er Hanan Ashrawi, som havde en fremtrædende rolle under Oslo fredsprocessen, der giver sit syn på muligheden for en fred. Endelig kan efterskriftet bruges som eksempel på, hvordan man kan bruge historie til at argumentere for den konklusion, som allerede er citeret i forrige afsnit.

Bogen er let læst og har som nævnt ovenfor en klar venstreorienteret profil. Det anbefales derfor at skaffe et eksemplar til skolens bibliotek og uddrag fra bogen kan fint bruges som synspunktsmateriale eller som eksempel på en aktørorienteret historieskrivning i forbindelse med historieundervisningen i gymnasiet

Rasmus Østergaard

Heidegger, nazismen og antisemitismen

DONATELLA DI CESARE: *"Heidegger og jøderne"*. Oversat fra italiensk af Conni-Kay Jørgensen. 392 sider, Forlaget Vandkunsten 2015. Vejledende pris 300 kr.

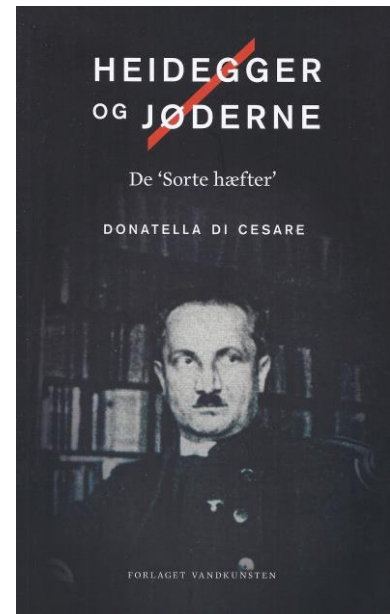
Martin Heidegger (1889-1976) anses af mange for en af de største filosoffer i det 20. århundrede. Med mellemrum siden 1945 har spørgsmålet om hans forhold til nazismen givet anledning til heftige diskussioner. På den ene side mener nogle at hans forhold til nazismen var så tæt at man må forkaste hele hans filosofi. Andre mener at hans forhold til nazismen blot var en forbigående fejltagelse som ikke har noget med hans filosofi at gøre.

Di Cesares bog viser at så enkelt er det ikke. Hun skelner mellem 7 forskellige holdninger til Heidegger hos filosoferne. På den ene fløj står de der mener at forholdet til nazismen kun var en forbigående flirt som ikke betyder noget for selve hans filosofi. Det gælder f.eks. Hannah Arendt, der sammenligner med Platons mislykkede rejse til Syrakus. På den anden fløj står de der mener, at hans filosofi er "fascistisk helt ind til de inderste celler" (Adorno). De fleste befinder sig på et af de 5 trin derimellem.

Det står fast at han blev rektor for universitetet i Freiburg i april 1933, altså kort efter nazisternes magtovertagelse. Samtidig meldte han sig ind i NSDAP. Men efter hans eget ønske gik han af som rektor i april 1934. Han meldte sig dog aldrig ud af partiet. Det er også en kendsgerning, at der var flere jøder blandt hans elever både før og efter 1945. Den mest berømte er nok Hannah Arendt (1906-1975).

Nu er man i gang med en samlet udgave af alt hvad Heidegger skrev. Man er nået til de *Sorte hæfter*, som er en samling håndskrevne noter som han efterlod ved sin død. De blev skrevet fra 1930 og frem. Heri omtaler han flere steder jøderne på en meget negativ måde. Så er sagen vel klar nok? Nej, det er den alligevel ikke, for Heidegger var ikke antisemit på samme måde som Hitler og hans håndlangere. Heidegger var *metafysisk antisemit*. Di Cesare går en lang omvej for at forklare hvad det vil sige.

Hun begynder ved Martin Luther. Hans antijødiske udsagn var meget populære hos nazisterne. Di Cesare mener, at med Luthers skrifter skete der en overgang fra en rent teologisk antijødedom til antisemitisme. Luther skabte en kløft mellem jøder og ikke-jøder, som ikke siden er blevet lukket i den tyske tradition. Flere af de største tyske filosoffer fortsatte denne tankegang. Kant adskiller jøderne fra alle andre mennesker; han markerer overgangen fra det religiøse jødehad til den moderne antisemitisme. Hegel fortsætter ad samme spor, og Nietzsche fordømmer både jødedommen og den deraf afledte religion: kristendommen. – Dernæst behandler hun Hitlers

antisemitisme. Fra *Mein Kampf* refererer hun kapitlet Folk og race. Hitlers konklusion: Arierne betros den opgave at standse den jødiske opstigning mod verdensriget.

Herefter følger en grundig behandling af Heideggers antisemitisme. Hun begynder med de udsagn der findes i breve o. lign. Allerede i 1915 skrev han: "Jødficeringen af vor kultur og vore universiteter er godt nok frygtindgydende, og jeg mener, at den tyske race burde finde tilstrækkelig indre styrke til at komme op" (s. 98). Judificering, *Verjudung*, er et ord der bruges ofte, også af nazisterne. For Heidegger handlede det om angsten for forurening af det tyske åndsliv. Han mente, at den tyske filosofi ligger i forlængelse af oldtidens græske filosofi. Jødedommen står i modsætning til disse to højdepunkter af menneskelig kultur. I begyndelsen af det 20. århundrede blomstrede racismen over hele Europa. Det var en almindelig tanke i Tyskland, at samtiden Europa var toppen af kulturen, og Tyskland, som lå i centrum, var elitelandet i Europa. De Cesare citerer flere af Heideggers samtidige, der sammenligner europæerne med "senegalnegeren" og "papuaneren", som begge er halvvejs dyr. Men de befinder sig langt fra Europa og er derfor ikke farlige.

Jøderne befinder sig derimod midt mellem europæerne. De er farlige af flere grunde. Her kommer Heideggers filosofi om væren ind i billedet. Hans hovedværk er jo "Sein und Zeit" (Væren og tid) fra 1928, og i de *Sorte hæfter* filosoferer han videre over begrebet væren. Så vidt jeg forstår det, skal man have en fast tilknytning til noget (et land, et sted, tysk: Boden) for rigtig at være. En sådan tilknytning har jøderne ikke, de er et nomadefolk, et indvandrerfolk uden rødder. Desuden er der noget anti-moderne i Heideggers tænkemåde, en afsky for den moderne teknologi og industri. Jøderne står bag de mange nye opfindelser, de befinder sig godt i det "sjælløse samfund", "modernitetens ørkenlandskab" (s. 115). Øst for Europa har vi Sovjet, der er styret af en ideologi der er formuleret af jøden Karl Marx. Vest for Europa har vi USA, der er styret af rige jødiske finansmænd. Begge lige materialistiske og åndsforladte! Hvis de åndelige værdier i verden skal reddes, er det op til tyskerne.

I begyndelsen af det 20. århundrede var det sådan i Tyskland, at "alt, hvad der var nyt, vovet og moderne, blev identificeret med jøderne" (s. 119). Alt hvad der brød med traditionerne, alt hvad der var intellektuelt, blev set som jødisk. Man skelnede mellem intelligens (negativt, jødisk) og ånd (positivt, tysk). Heidegger var også med på denne vogn. Han var antisemit længe før nazipartiet blev stiftet. Men det fremgår af de *Sorte hæfter*, at hans tænkning over emnet blev skærpet efter 1933 og endnu mere efter krigens udbrud. Svækkelsen af den åndelige side sker ikke kun fra Sovjet og USA, men sker inde i Europa selv. Den jødiske intelligentsia har "reduceret ånden til intelligens" (s. 123), og Heidegger ser nazismen som det middel der kan afhjælpe dette. Hans jødehad var både teologisk/filosofisk og politisk. Han mente at jøderne selv var de første racister. De holdt sig for sig selv, de vogtede over deres egen afstamning. Samtidig arbejdede de for "folkernes afracifisering" (s. 138). Dog er det et problem for nazisterne (og for Heidegger) at jøderne ikke er en race. Det er svært at komme med en god definition på jødedom, og Heidegger filosoferer meget over de begreber der knytter sig til emnet.

Di Cesare fortæller også om Heideggers forhold til Edmund Husserl (1859-1938), der var hans lærer i filosofi. Husserl grundlagde fænomenologien, som Heidegger først var meget påvirket af, men senere tog afstand fra, måske bl.a. fordi Husserl var jøde. Heideggers forhold til forfatteren Ernst Jünger (1895-1998) får også en grundig behandling. De var venner, og de delte en dyrkelse af det tyske og et had til jøderne. De var begge åndsaristokrater og så ned på nazismens mere vulgære sider. Endelig analyseres forholdet til Carl Schmitt (1888-1985), der var jurist og som gav den teoretiske begrundelse for diktaturet og Nürnberg-lovene. Heidegger var ikke helt enig med hverken Jünger eller Schmitt. De havde de rigtige holdninger, men af de forkerte grunde ifølge ham.

Heidegger troede på myten om "et jødisk verdenskomplot", som fremkom i værket *Zions vises protokoller*. Han skriver om *Weltjudentum*, et begreb der er hentet fra dette værk. Den russiske kommunisme kaldes af mange i Tyskland, også Heidegger, for "jødebolsjevismen". Den ses som et skridt i retning af jødernes overtagelse af verdensherredømmet. Det er bemærkelsesværdigt at disse primitive tanker passer sammen med Heideggers filosofi. Han er kritisk over for metafysikken, men "ikke desto mindre er måden, hvorpå han spørger til jøderne, metafysisk". Han "prætenderer at definere Jødens væsen" (s. 210). Di Cesare fortsætter: "Måden, hvorpå Jøden defineres, altså hvorpå han til- eller fraskrives de formodede egenskaber, hører til de ældgamle metafysiske dikotomier, som Heidegger andetsteds anfægter" (s. 211). Di Cesare citerer også andre antisemitiske forfattere fra 1930'ernes Tyskland, og det er let at se parallellerne til Heideggers tankegang.

Bogens sidste 100 sider drejer sig om tiden efter 1945. Som flere andre tyske filosoffer var Heidegger tavs angående nazismens forbrydelser og holocaust. Han kom i kontakt med lyrikeren Paul Celan (1920-1970), der var født i en familie der tilhørte det jødiske mindretal i det tyske mindretal i Rumænien. Hele hans familie omkom i koncentrationslejrene. Han skrev i 1945 det store digt *Dødsfuga*. Han mødtes flere gange med Heidegger, og de havde lange samtaler med hinanden om sprogfilosofi. Her ser vi igen en fremtrædende jøde, der samarbejder med antisemitten Heidegger. Vi ser også at holocaust må have optaget Heidegger trods hans hårdnakkede tavshed som både venner og fjender bebrejdede ham. Herbert Marcuse skrev til ham i 1947, og af Heideggers svar fremgår det, at han sidestiller holocaust med Sovjets overgreb mod tyskerne i Østeuropa. Med andre ord: han sidestiller nazisme og stalinisme. Han sætter lighedstegn mellem Stalins fangelejre og nazisternes udryddelseslejre. Det samme gjorde Hannah Arendt.

Heidegger skriver også om krigen i de *Sorte hæfter*, hvor 2. verdenskrig beskrives som Tysklands forsvarskrig mod "jødebolsjevismen". Hannah Arendt er den første, der beskriver holocaust som et "industrialiseret masse mord". Heidegger kobler det med sin modvilje mod den moderne industri. I en tale sagde han: "Agerbrug er i dag motoriseret ernæringsindustri, væsentligt set det samme som fabrikationen af lig i gaskamre og udryddelseslejre" (s. 237). Denne sammenligning vakte naturligvis protest. Heidegger så på verdens begivenheder med et så abstrakt blik, at forskellene

mellem de forskellige udslag af teknikens udvikling blev uden betydning for ham. "Hvis jødespørgsmålet er metafysisk, er løsningen det også(...) Udryddelsen er ikke forstødelsen fra en geografisk grænse, men udrivelsen fra verden og verdenshistorien"(s. 239). Heidegger fortolkede altså holocaust som selvdestruktion, skylden for udslettelsen falder tilbage på jøderne selv (s. 253). Men det var ikke samtlige jøder, der blev udryddet, derfor vandt de faktisk 2. verdenskrig.

"Jøderne er her stadig. De trækker i trådene på magten, der mellem amerikanisme og bolsjevisme efterhånden har omringet Tyskland"(s. 255). Heidegger opfattede "nederlaget i 1945 som uretfærdigt, en ufortjent og abnorm straf, der kompromitterer Tysklands skæbne, den mission, landet er kaldet til for at redde Vesten"(s.256). Derfor er det vigtigt at tyskerne ikke kommer til at ligge under for sejrherrenes propaganda, at de ikke begynder at føle skyld for krig og holocaust, men forbliver tro mod deres eget, så de kan fuldføre deres mission senere. Holocaust var ikke så slem en forbrydelse som den der efter 1945 blev begået mod det tyske folk, for man har forbudt dette folk at fuldføre sin verdenshistoriske mission, nemlig Vestens frelse. Det er tyskerne, der er ofre, ikke jøderne(s. 263). Med andre ord: Heidegger vender tingene på hovedet.

Heideggers tanker om væren ender i, at væren er kommet i glemsel, hvilket skyldes "Jøden og hans ledtog med metafysikken". Derfor er "jødespørgsmålet" metafysisk. Det betyder at Jøden så at sige er placeret i hjertet af Heideggers tænkning, midt i det filosofiske spørgsmål par excellence (s. 287), nemlig spørgsmålet om væren. – Dette er Di Cesares ord som de fleste citater er det. Kun citaterne fra s. 98 og s. 237 er Heideggers ord. Bogens hovedtekst er på ca. 300 sider; de sidste 100 sider er noter, litteraturliste og navneregister.

I 1950'erne var eksistentialismen en slags modfilosofi, og selv venstreorienterede filosoffer som Sartre var inspireret af Heidegger. Denne bog forklarer ikke hvorfor. Den handler om hans syn på jøderne, og andre elementer i hans filosofi berøres kun i det omfang, de har betydning for dette emne. Jeg har set at den er til salg i Gyldendals Bogklubber, men det er ikke en typisk bogklubbog. Jeg vil anbefale at man har både en fremmedordbog og en filosofisk ordbog inden for rækkevidde under læsningen. Forfatteren kører i høj grad videre med Heideggers lidt egensindige brug af de filosofiske begreber. Heidegger og Di Cesare er begge meget vidende, og når man læser bogen, får man store udblik til filosofiens og kristendommens historie som det ser ud i Heideggers optik. Bogen er svær at læse, men den giver også meget igen. Jeg vil anbefale den til alle der interesserer sig for tankerne bag nazismen.

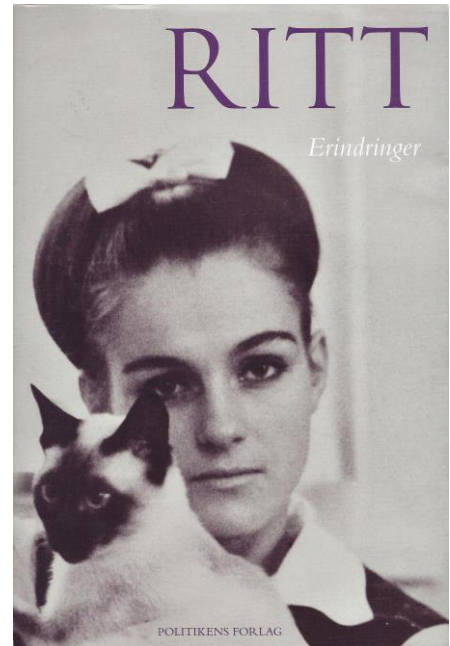
Jørgen Krøigård

Ritt - en reflekteret klasserejse

RITT BJERREGAARD: *"Ritt. Erindringer"*. Politikens Forlag 2015. 344 sider, 300 kr.

Der er vel ingen tvivl om, at Ritt Bjerregaard på godt og ondt er en af de mest markante skikkelser i dansk politik i det sidste halve århundrede: hun var folketingsmedlem næsten uafbrudt fra 1971 til 2005, hun har været både undervisnings-, social- og fødevareminister i samlet ca. 10 år, miljøkommissær i EU i fem år og overborgmester i Københavns kommune i fire år. Hun er sammen med Svend Auken, Mogens Lykketoft og Poul Nyrup Rasmussen en af *The Fabulous Four* i den socialdemokratiske top i de sidste årtier af det 20. århundrede.

Hvis man kun er interesseret i Ritt Bjerregaards politiske karriere, hendes politiske holdninger og handlinger, er det imidlertid ikke "Ritt", man skal læse. Hun gør bestemt rede for, hvad der har været drivkræfterne og motiverne bag hendes politiske udvikling, og det skal jeg vende tilbage til. Men disse erindrings fokus ligger et andet sted.

For det er på mange måder en meget personlig beretning, Ritt Bjerregaard er ude i med "Ritt". Den handler om hendes barndom på Vesterbro i 1940'erne og 1950'erne. Ritt Bjerregaard er vokset op i et arbejdsmiljø, præget af små usunde lejligheder, og hvor arbejdsløshed og fattigdom hele tiden var realiteter, man kunne blive konfronteret med. At vokse op i sådan et mangelsamfund har selvfølgelig sat sit præg på forfatterens politiske holdninger.

Men der er ikke noget klynk i Ritts erindringer. Hun fortæller med varme og taknemmelighed om sine forældres kamp for at give hende og hendes to søskende en ordentlig opvækst og gode muligheder for at klare sig i tilværelsen. Eller mere præcist at give dem mulighed for at få et bedre liv, end forældrene selv havde. Hun formidler et billede af en usædvanligt velfungerende familie, der oplever – og tager del i – Danmarks udvikling fra et mangelsamfund til et overskudssamfund i årtierne efter Anden Verdenskrig.

Fremstillingen af Ritts barndom og tidlige ungdom er mættet med interessante anekdoter, stærke personkarakteristikker, fint iagttagne detaljer – og kloge refleksioner. Denne del af erindringerne er ekstremt velskrevet og fascinerende læsning, fordi Ritt Bjerregaard hele tiden forholder sig dialektisk til sine oplevelser. På den ene side formidles de som stærkt personlige og individuelle, men samtidig sætter hun dem ind i en historisk sammenhæng, hvor de løftes op på et generelt og kollektivt plan.

Midterdelen af "Ritt" handler mere sporadisk om mødet og ægteskabet med Søren Mørch, om Ritts seminarieuddannelse og om hendes år som lærer i folkeskolen. Samtidig med at hun ajourfører moren og mormorens liv i disse år (1960'erne). Her kommer det uddannelsespolitiske og senere landspolitiske engagement til at fylde mere. Denne del standser ved valget i 1971, hvor hun kommer ind i Folketinget.

Den sidste del, kapitlerne "Kærester" og "Det åbne ægteskab", har skabt størst opmærksomhed, fordi den blandt andet handler om Ritt og Søren Mørchs åbne ægteskab, hvor de begge har haft

udenomsægteskabelige kærester, som de løbende har holdt hinanden orienterede om – men indtil nu ikke offentligheden. Vi hører især om Ritts forhold til AC's tidligere formand, nu afdøde Erik Holst i 1970'erne. Det er artige afsløringer, som måske nok har sensationspotentiale i medierne, men som faktisk ikke er ret interessant læsning.

Når Ritt Bjerregaard er blevet socialdemokratisk politiker, er det i hendes egen optik ikke nogen tilfældighed. For det første var hendes barndomshjem fyldt med politik, hendes far var nemlig fra 1945 til 1956 medlem af Danmarks Kommunistiske Parti – her er årstallene er ikke tilfældige! Så Ritt har faktisk som 12-årig været på pioner-lejr i Østtyskland. For det andet beskriver bogen fint den klasserejse, som Ritt foretager gennem uddannelsessystemet, men vel at mærke en rejse, hvor hun aldrig glemmer sine personlige og sociale rødder.

Bogen er ren lystlæsning det meste af vejen. En dimension irriterede dog denne anmelder. Erindringer skal selvfølgelig formidle den skrivendes personlige erfaringer, synspunkter og idiosynkrasier. De er historien anskuet gennem et temperament. Men i "Ritt" bliver denne subjektive vinkel under tiden lidt for selvforherligende. Ritt har gjort alting på den helt rigtige måde: været (utro) hustru, datter, kvinde, socialdemokrat, overborgmester - *you name it*. Det ville kort sagt have klædt bogen med lidt mere selvkritik og lidt mindre selvfedme.

Men bogen er virkelig velskrevet, og den kan måske i passager være irriterende, men den bliver aldrig ligegyldig. Og så er den fyldt med gode, relevante og tit rigtig skægge fotografier. De fleste er taget af Ritts far, som udover at være kommunist i en periode tilsyneladende også full-time var en glimrende fotograf.

Desværre har "Ritt" næppe store anvendelsesmuligheder i en underisningssammenhæng. Men den får alligevel mine varmeste anbefalinger.

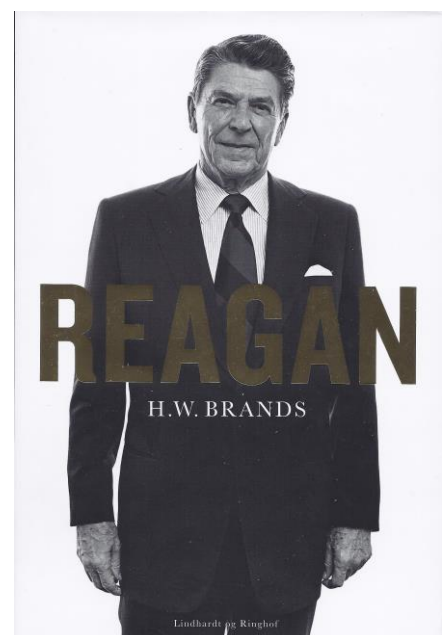
Henrik Bonne Larsen

Reagan

H.W. BRANDS: *"Reagan. Til præsidentens møder om verdens skæbne"*. Lindhardt og Ringhof 2015. Oversat af O.S. Hansen. 912 sider, 400 kr.

Den 62 årige professor fra Texas, H. W. Brands, er en garvet historieskribent med biografier som speciale. Hans publikationsliste er omfattende. Den nærværende bog om Ronald Reagan (1907-2004) er den første af Brands bøger, der er oversat til dansk. Brands formidler her et stykke af de forenede stater nyere historie. Bogen er bygget kronologisk op. Den første del starter med barndommen og fortsætter frem til præsidentperioden.

Den bygger primært på Reagans to selvbiografier fra 1965 ("Where is the Rest of Me") og fra 1990 ("An American Life"). Brands forsyner denne del af bogen med historiske opdateringer. Et af dem er en lille bid af historien omkring de faglige organisationer inden for

filmverdenen. Det gik hårdt for sig. Reagan var blevet formand for "The Screen Actors Guild" (1947-1951, 1959), en slags fagforening for filmskuespillerne. Han navigerede i en situation hvor konservative kræfter var utilfredse med de Hollywoodfilm, der enten havde et socialliberalt tilsnit (fx filmatiseringer af Steinbæk-romaner) eller som, med støtte fra det Hvide Hus, havde haft til hensigt at skabe et positivt billede af alliancen med Sovjetunionen i løbet af 2. verdenskrig. Krigsafslutningen genåbner muligheden for at de anti-kommunistiske kræfter i USA igen kunne tage teten. Den såkaldte "Taft-Hartley Act" (1947) var et konkret lovgivningsprodukt heraf. Loven krævede at fagforeningsledere på foranledning skulle bekræfte at de ikke var kommunister. "The House Committee on UN-American Activities" (dannet 1938) blev revitaliseret og foranstaltede bl.a. høringer om det politiske sindelag i Hollywood. Under dem var Reagan meget imødekommende og beredvillig til at vidne mod personer og organisationer, der havde fået etiketten "kommunisme" hæftet på sig. Han påkaldte sig ikke det femte forfatningstillæg som de berømte "Hollywood ten". Han valgte i øvrigt også at blive FBI-informant, hvor han bl.a. angav filmskuespillerinden Anne Revere (1903-1990), der også sad i The Screen Actors Guild's bestyrelse. Hun måtte senere trække sig fra det arbejde.

Brands fortælling om Reagan viser en amerikaner med en vanskelig opvækst og en omskiftelig karriere. Reagan var først radiovært, så skuespiller og fagforeningsleder, siden repræsentant for General Electric. En mand, der lykkedes med at skifte erhverv, hver gang kilden til hans hidtidige succes var udsøgt. Brands hævder, at Reagan ikke gik ind i politik for at opnå magt, men for at finde et publikum. Den fallerede 53 årige skuespiller Ronald Reagan så sig om efter et nyt publikum. Ifølge Brands havde han ved krigsafslutningen gjort op med sin oprindelige Roosevelt liberale overbevisning og var i stedet blevet konservativ republikaner. Han fik sit politiske gennembrud under præsidentvalgkampen i 1964 med talen "A Time for Choosing", der var en støtteerklæring til republikanernes ultrakonservative præsidentkandidat Barry Goldwater. Den tale gav ham politisk anerkendelse, og først blev han valgt som Californiens guvernør (1967-1975), mens han samtidig deltog i to mislykkede forsøg på at blive nomineret til præsidentkandidat (1968 og 1976), indtil det lykkedes at blive valgt til Amerikas 40. præsident i 1981.

Tyngden i biografien er placeret på hans præsidentperiode. Reagans første periode som præsident var præget af hans storladne konservative og antikommunistiske visioner. Realiseringen af disse visioner gav ham store udfordringer. Han gennemførte skattelettelser, men de modsvarende nedskæringer i de offentlige føderale budgetter slog fejl, og skattelettelser blev til skattestigninger. Af frygt for / had til kommunismen støttede han udemokratiske regimer i Caribien og Sydamerika. Brands skildrer denne del af hans præsidenttid med et glimt i øjet. Reagan var ikke en præsident, der interesserede sig for detaljer. Det kom der mange forviklinger ud af, der fra tid til anden endte med at give ham og USA problemer hjemme og i udlandet. Det er stærkt underholdende at følge personlige og bureaukratiske forviklinger i Det hvide Hus. Brands har her skiftet kildemateriale og bruger nu mødereferater og Reagans dagbøger, som han citerer flittigt. Det føles ind i mellem som at være en flue på væggen i Det hvide hus.

Midt i alt dette (lidt hurlumhejagtige forløb) blev Reagan, ifølge Brands, mere og mere opmærksom på det såkaldte "sikkerhedsdilemma" i atomvåbenkapløbet. Sikkerhedsdilemmaet dækker over, at alle defensive foranstaltninger, som den ene part foretager, blev opfattet som offensive handlinger af modparten. Overvældet af tanken om muligheden for, at han kunne blive den præsident, der af uheldige omstændigheder bliver tvungen til at give ordre til at affyre det amerikanske atomarsenal mod russerne, tændes idéen hos ham om en atomvåbenfri verden. Vejen til det mål førte ham til overvejelser om at

arrangere et topmøde mellem lederne af de to bi-polære supermagter. Cubakrisen havde igangsat en proces, der ledte til et aftale- og forhandlingsregime med centrum i Geneve. Aftaler som Ikke-spredningsaftalen (1968), SALT 1 med den tilhørende ABM (1972) var resultater heraf. Topmøder mellem USSR's og USA's ledere havde fundet sted siden Bulganin, men den gamle garde var ved at dø ud i Kreml og med udnævnelsen af Mihail Gorbatsjov til partisekretær øjnedes Reagan en chance for at få et topmøde i stand med en ny dagsorden. Det skulle være et topmøde, der skulle bane vejen for reel afrustning. De to ledere mødtes i Reykjavik i 1986. Møderne førte til INF aftalen 1987 og senere efter Reagens afgang til START II aftalen, men ikke til en afskaffelse af A-våben. Brands formidler mødets forløb ved at citere meget lange passager af mødereferater, suppleret med Reagens dagbogsnotater og uddrag af Gorbatsjovs memoirer. Det er "skruet godt sammen", og det er en intens og spændende beretning at følge mødets gang gennem Brands udklip fra mødereferaterne. Brands lægger vægt på, at Reagan ærgrede sig over at have været meget tæt på en afrustningsaftale, og som en loyal biograf lægger han skylden for det manglende resultat på Gorbatsjovs uvilje til at lade amerikanerne udvikle Stjernekrigs projekt uden for laboratorierne.

Brands fremhævelse af, at Reagens vision om en atomvåbeneddrosling kan kaldes reduktionistisk. Nixon og Carter havde samme tanker under deres præsidenttid og arbejdede ligeledes for en aftale, men under andre vilkår. Det er i øvrigt ret interessant, hvor meget Reagan rent faktisk lyttede til tidligere præsident R. M. Nixon i forbindelse med forhandlingerne med USSR (og Kina). Nixon dukker flere gange op i biografien (i modsætning til H. Kissinger, som ikke optræder en eneste gang). Man skal dog være en meget ukritisk pro-Reaganist for at læse H. W. Brands bog som et helteportræt af manden. Brands fører os gennem Reagens liv, og vi hører mange eksempler på hans begrænsninger og fejl. Hans tid som fagforeningsformand er langt fra gloriøs. Hans guvernørperiode er skæmmet af dræbte demonstranter. Som præsident drev hans antikommunisme ham til at begå store udenrigspolitiske fejl, hans økonomiske politik var drevet af ideologi og førte til recession mere end en gang. Udsoningen med USSR var lige så meget held som forstand, ifølge Brands. Alligevel forsøger biografisten at ride på to heste i vurderingen af manden. På den ene side lægger han stor vægt på, at Reagan gennemførte store politiske reformer, trods en kongres der var domineret af demokraterne, og at han startede dialogen med Gorbatsjov, der efter hans præsidentperiode førte til den kolde krigs afslutning. Han lægger så heller ikke skjul på de mange fejlhåndteringer, som Reagan stod for og pointerer hans særlige evne til at give andre (ikke mindst pressen) skylden for problemer. Alligevel fremstår han hos Brands ligesom hos republikanerne, som det rene konservative ikon hos det republikanske parti. Han ses som manden, der viste, at F. D. Roosevelts keynesianske New Deal-økonomi kunne erstattes af konservativ nedskæringspolitik med skattelettelser som hovedformål, og ses generelt som en stor fredsstifter og den person, der førte vesten til sejr i den kolde krig.

Biografien Brands har mange andre godt fortalte fortællinger og beretninger at byde på ud over de her nævnte historier. Brands opdaterer sine læsere om den historiske kontekst for de forskellige sager, Reagan forholdt sig til. Vi møder bl.a. hustruen Nancy Reagan, som Brands tegner et måske lidt for idealiseret portræt af. Centrale personer som D. Regan, finansministeren og senere stabschef, men også CIA chefen, der sikrede Reagan valgsejren i 1980, W.J. Casey er portrætteret. Det samme er udenrigsministrene A. Haig og G. Shultz og mange flere, der præsenteres, karakteriseres og også kommer til orde.

Det er en fin biografi og en god læseoplevelse. Den kan stærkt anbefales til historiekolleger, der har en forkærlighed for koldkrigsperioden, og den vil også kunne anbefales til læsestærke elevers SRP mv.

Jørgen Lassen

Strejflys over hermeneutikkens historie

SVEN-AAGE JØRGENSEN: *"Elementær filologisk-litterær hermeneutik. En historisk skitse"*. Studier fra sprog- og oldtidsforskning 350, Tusculanum 2015. 125 sider, 149 kr.

Det er interessant, at der kommer en dansk bog om hermeneutik. Hvis man ikke vil gå helt tilbage til Frederik Torms *Nytestamentlig Hermenevtik* (2. udg., 1938) – en i øvrigt udmærket bog – så er man i hovedsagen henvist til tyske og især engelske fremstillinger. I historisk sammenhæng må også historiker Jon A.P. Gissels disputats om Johannes Steenstrup, *Den indtrængende Forstaaelse* (2003) nævnes; Gissel giver her et glimrende overblik over historiefagets situation og hermeneutikkens svar herpå, navnlig i sin indledning, men også andre steder i afhandlingen.

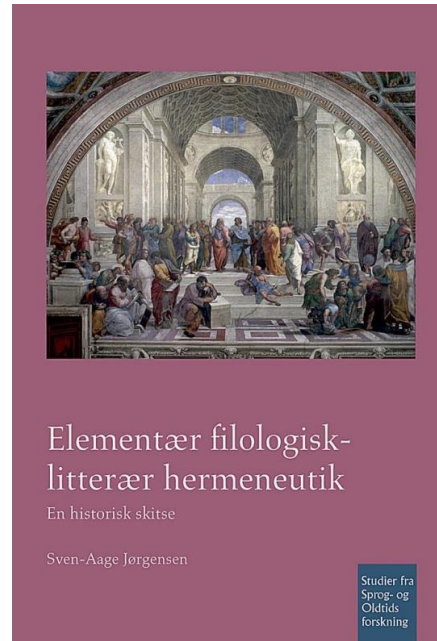
Sven-Aage Jørgensen har måttet begrænse sig. Således er det ikke en altomfattende fremstilling af hermeneutikkens historie, hvilket alene bogens sideantal jo viser. Forfatteren koncentrerer sig derimod om det filologisk-litterære. Det gør dog ikke bogen mindre interessant for historikeren, hvis kilder jo oftest må søges i tekster, og derfor må han være interesseret i, hvordan man skal nærme sig disse tekster. Navnlig i nyere tid, hvor der er blevet sat spørgsmålstejn ved, om teksten i det hele taget eksisterer (jf. Gissels ovenanførte afhandling), kan der være grund til at se med større opmærksomhed på hermeneutikken.

Hovedtesen i Jørgensens lille skrift er

... at hermeneutikken allerede i antikken voksede ud af elementære problemer med at komme overens i det dagligsprog, som alle talte, af opdagelsen af, at dette ikke uden videre var muligt i en dybere henholdsvis filosofisk samtale. Det gjaldt altså derfor om at forstå de anvendte ords mening, måske præcisere dem. Hvad forståelse af et begreb indebærer, problematiseredes i sonderende dialoger, i forsøg på at komme til en løsning eller i hvert fald en afklaring. (s. 7)

På torvet i Athen foregik kommunikationen mundtligt, men med tiden afløstes denne mundtlighed af skriftlighed, og hermed kunne filologien opstå og hermeneutikken blev en del af kernen i denne kunst. Frem til det 19. århundrede bearbejdede og udviklede filologerne deres fag, så at de til sidst kunne 'formulere almengyldige regler for en fortolkningslære' (smst.). Herfra fortsætter fremstillingen over Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas til receptionsæstetikken, for at ende i en omtale af 'Hermeneutikken og litteraturvidenskaben i det 20. århundrede.'

Som allerede nævnt, er bogens hovedærinde hermeneutikkens *historie*, og ifølge undertitlen en *skitse* heraf. Derfor er alle bogens tretten kapitler ganske korte og dermed hurtige at få overblik over. Man skal ikke forvente en hermeneutisk lærebog, omend forfatteren er nødt til at inddrage – velformulerede – afsnit til beskrivelse af de grundlæggende hermeneutiske principper. Det gør han bogen igennem, f.eks. i det første afsnit i kapitel I, 'De første skridt: filosofisk samtale og hermeneutik i Athen', hvor vi indledende får en almen beskrivelse af, hvad hermeneutik er samt et oprids af den enkleste kommunikationsmodel.

Den lille bog er handlelig og giver et godt og hurtigt overblik over hermeneutikkens historie, såvel som over hvad hermeneutik er. Hertil hjælper essay-genren, den er skrevet i. Sproget er i reglen godt at læse, selvom man undertiden støder på sproglige knaster.

Man kan imidlertid næppe undgå at sidde med en fornemmelse af opløsning efter endt læsning. Fra kapitel otte, hvor det 20. århundrede omtales, og frem bliver fremstillingen stadigt mere kompliceret, eftersom der kom flere stemmer til i debatten, f.eks. ideologikritikken – ikke mindst repræsenteret ved Jürgen Habermas – og nykritikken. I det sidste kapitel når vi til det 20. århundrede og den såkaldte postmodernisme og dekonstruktivismen, og man kunne have ønsket et klart oprids af det hermeneutiske svar på den udfordring, navnlig disse to positioner stillede. Forskellige røster fremdrages ganske vist, men hvorfor inddrages ikke bidrag som Kevin J. Vanhoozers vægtige *Is There a Meaning in This Text?* (1998) eller G.R. Osbornes praktisk anlagte metodelære, *The Hermeneutical Spiral* (1991)? Begge disse bøger bygger på traditionen, men forsøger samtidig, på hver deres måde, at inddrage nyere forskning, f.eks. inddrages – og delvist bygges på – J. L. Austin og J. R. Searle, som Jørgensen nævner, men i forbindelse med receptionsæstetikken (s. 89). Og det kan vel ikke være uvæsentligt, at de går ind en umiddelbar debat med strukturalismen, postmodernismen og dekonstruktivismen og således kommer med et meget umiddelbart og klart svar.

Med det sagt, så er den lille fremstilling bestemt læseværdig; ikke mindst er det interessant at se hermeneutikken samle sig fra mylderet på Athen torv. Men bogen er også interessant, fordi den viser, at enhver, der arbejder med tekster, er nødt til at gøre sig overvejelser over, *hvad* han i grunden *gør* og *hvilke* konsekvenser, det har; vi ser, at der i disse overvejelser ingenlunde er nogen genveje eller letkøbte svar.

Med det overblik, man har fået sig ved læsningen af denne bog, er man godt rustet til videre studier udi hermeneutikken.

Johnny Lindholm

Etik til forhandling

NIELS GUNDER HANSEN & IVO YORK MÖLLER-CHRISTENSEN (red.):
"Etik til forhandling. Litteratur – film – tv". Dansk lærerforeningens forlag 2015. 207 sider. 239 kr.

Denne artikelsamling har sat sig for at undersøge det, som hævdes at være en 'etisk vending' i litteratur og litteraturteori. Undersøgelsen finder sted i ni artikler om nyere litteratur, film, tv-serier og reality-tv.

Moralen der blev væk, hedder en bog fra 1993 af idéhistorikeren og teologen Johannes Sløk (1916-2001), og den er vel aldrig rigtigt blevet fundet igen, men søges altså nu øjensynlig støvet op af forfattere og litterater.

Tabet af moral blev vel for alvor indvarslet af Friedrich Nietzsche (1844-1900), der proklamerede, at "Gud er død", men immervæk så et håb for en ny moral i "die Umwertung aller Werte", omvurderingen af alle værdier. Postmodernismen, dekonstruktionismen og lignende teoretiske retninger er centrale, aktuelle versioner af teorier, i hvilke moralen synes at stå i begreb med at forsvinde.

Nietzsche og hans opgør med kristendommen og dens moral, med dens (ensidige?) tilgivelse, barmhjertighed og næstekærlighed, spiller da også en central rolle i Ivo Yorks artikel om Lars von Trier, Anders Thomas Jensen og Susanne Bier. Om figuren Grace fra Triers film *Dogville* (2003), hedder det således:

"Den blonde og i begyndelsen hjertensgode flygtning Grace, hvis navn associerer til den nytestamentlige forståelse af nåden, tager ganske vist hævn, men under overfladen handler det om noget langt mere vidtrækkende, i grunden om det modsatte: et fortvivlet forsøg på en konstruktiv genoprettelse af en konsistent etik i et moderne vestligt samfund. (...) Og denne genoprettelse, som ifølge Nietzsche må tage afsæt i en 'Umwertung aller Werte', må begynde med et nulpunkt, med en total destruktion af det bestående. Således udtrykt med ordene fra Nietzsches "Således talte Zarathustra" (1883-85): 'Jeg siger jer: man må endnu have kaos i sig for at kunne føde en dansende stjerne'".

Denne 'Umwertung' er stadig – eller, om man med forfatterne vil, igen – i gang, hvilket artiklerne også er et tydeligt tegn på: Mere eller mindre absolutte, positive moralske bud finder man ikke, hverken hos artiklernes forfattere eller de nyere forfattere, der omhandles i artiklerne. Der angives dog i nogle af artiklerne retningslinjer, om end ret ubestemte eller negative sådanne, for en etik; således plæderer Marianne Stidsen med basis i en gennemgang af tre såkaldt nyeksistentialistiske forfatterskaber – det drejer sig om Suzanne Brøgger, Vigdis Hjorths og Lena Anderssons – for en 'naturetik' til forskel fra en 'strukturetik'; denne sidste er en 'etik' der følger de givne normer, konventioner, dyder og tilsvarende, dvs. en allonom, udefra givet etik. Til forskel herfra er 'naturetikken' en etik, der behøver så vel det private rum som det personlige sprog, altså en selvvalgt etik.

Ivo York finder dog også en etik i *Dogville*, en etik, der skulle være udtryk for respekt og ansvarlighed over for medmennesket, nemlig (den personlige) handling. Den konkrete handling, der henvises til i artiklen, er den af landsbyboerne ydmygede Graces "konsekvente og egenhændige nedskydning af landsbyens beboere"; 'der findes ting, man kun selv skal gøre!' hævder hun. Denne 'moral' ligner dog mere selvtægt, som ikke er forenelig med et retssamfund. 'Handling' forekommer i det hele taget mere at være en mulig konsekvens af en etisk overvejelse, end at være en etisk værdi i sig selv.

Søren Harnow Klausens grundige kortlægning af relationer mellem litteratur og etik stiller også det centrale spørgsmål, om litteratur altid har et etisk moment i sig. Hans svar er passende nuanceret, men summa summarum ender han nærmest med et 'ja', og det skal nok være rigtigt. Og hvordan skulle litteratur mon i grunden kunne være værdifri, når fx videnskab ikke kan, som det vel efterhånden er almindeligt anerkendt? Ja, der gives vel dårligt det udsagn, som ikke bærer noget moralsk i sig? Uden at argumentere for det på dette sted, vil jeg hævde, at litteratur, ja al kunst, bærer en kritik af uret i sig.

I en spændende artikel om den amerikanske, ærkeliberalistiske forfatterinde Ayn Rands bog *Atlas Shrugged* (1957), "Kan onde forfattere være gode?" påviser Leander Gøttcke plausibelt, at værkets amoral bl.a.

igennem sin ensidighed og inkonsistens uvægerligt gør bogen også æstetisk problematisk, ja nærmest ulæselig.

Bogens målgruppe er 'lærere på ungdoms- og læreruddannelsen', som der står på forlagets hjemmeside. Også historielærere vil kunne drage nytte af bogens afdækning af, hvad der sker i og med kulturen også i vid forstand nu i dag.

Poul Ferland

Indvandringshistorie

GARBI SCHMIDT: „Nørrebro indvandringshistorie 1885-2010“. Museum Tusulanum 2015. 350 kr.

Garbi Schmidts bog om Nørrebro er hendes doktordisputats. Det bærer bogen også tydeligt præg af både i opbygning og ikke mindst i den meget omhyggelige dokumentation og bibliografi. Bilag og register fylder 70 sider af den 500 sider tykke bog. Her skal bogen ikke bedømmes som disputats, det lader jeg andre om, men som historisk udgivelse.

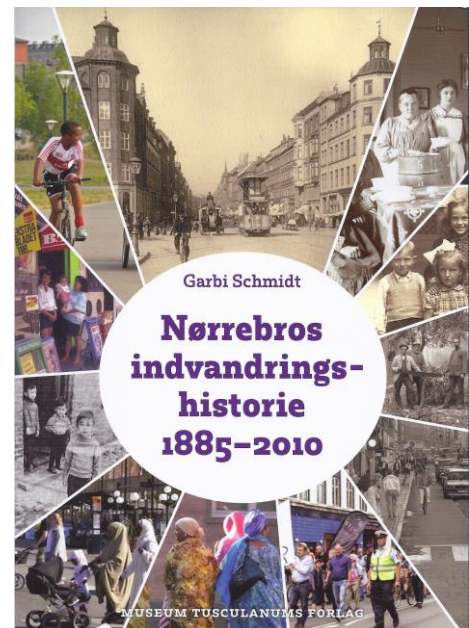
Efter i et indledende kapitel at have defineret sine problemstillinger og kort givet en oversigt over tidligere beskrivelser af Nørrebro og bogens teoretiske udgangspunkt, beskrives i kapitel 2 Nørrebros tidlige indvandrerhistorie fra 1885. Det kronologiske princip fastholdes i de følgende kapitler frem til 2010 inden bogens afsluttende konklusion.

I de beskrivende afsnit får læseren et ganske godt indblik i Nørrebros udviklingshistorie, både hvad angår indvandring og levevilkår. Fremstillingen er ledsaget af gode citater, der gør læsningen interessant og nærværende.

Perioden 1930-1945 bliver mere et kapitel om jøder under krigen og et langt afsnit om behandlingen af tyske flygtninge i Nørrebros skoler i slutningen af besættelsen og lige efter. Det kan diskuteres, om det er indvandrerhistorie, men det handler om fremmede på Nørrebro.

Bogen giver også et lille indblik i den tidlige udlændingelovgivning i Danmark. Tiden efter anden verdenskrig er karakteriseret ved en nedgang i indvandrere på Nørrebro. Denne periode i bogen bliver derfor mere historien om Nørrebros udvikling, der i stedet for indvandrere præges mere af grupper som narkomaner og slumstormere og den begyndende sanering og diskussionen om Nørrebros byfornyelse. Først med gæstearbejdernes ankomst i slutningen af 60'erne sker der igen en vis indvandring af fremmede til Nørrebro.

I bogen er der et spring, ikke i tid, men i indhold fra kapitel 5 til 6. Fra 80'ernes relativt lave andel af indvandrere i København til tiden efter årtusindeskiftet, hvor hver 5. borger i København nu er indvandrer. Det betyder også, at det sidste afsnit i langt højere grad reelt bliver historien om Nørrebro og København som indvandrerby, i hvert fald hvis man ikke ser på den tidligste beskrevne periode (1885-1915), hvor også

provinsbeboerne blev talt med som "indvandrere". Vi får en beskrivelse af det mangfoldige og brogede Nørrebro fra 0'erne og kommunens integrationspolitik. Det er også i dette kapitel, forfatteren beskriver religionens voksende betydning. Nørrebro ses som et særligt sted for "muslimskhed", et begreb som forfatteren understreger er en kategori, som må behandles med stor forsigtighed, fordi det forskningsmæssigt er meget flertydigt.

En central del i bogens teoretiske udgangspunkt er rummet og stedets betydning for identitetskabende manifestationer:

"Det historiske perspektiv viser, at samtidigt med at Nørrebro et langt stykke hen ad vejen er blevet forstået som arbejderkvarter, så er bydelens gader blevet anvendt til mange identitetspolitiske, herunder i stigende grad religiøse manifestationer. Mangfoldigheden heraf synes ikke mindre at være intensiveret fra slutningen af 1990'erne, hvor fortællingen om arbejderkvarteret er blevet skiftet ud med fortællingen om indvandrerkvarteret". (s. 419)

Den ændring lyder interessant, men jeg kunne ønske mere fokus på fx den erhvervmæssige og æstetiske ændring af kvarteret den store indvandring medførte, forstået som fx etniske butikker og restauranter og et andet gadebillede.

Bogen er, som også nævnes som intention, en bog om indvandringshistorie generelt og på Nørrebro. Bogen er også i vid udstrækning en beskrivelse af Nørrebros historie. Bogen indeholder et omfattende materiale både af statistisk karakter og mange interviews af beboere og analyser af den lokale presse.

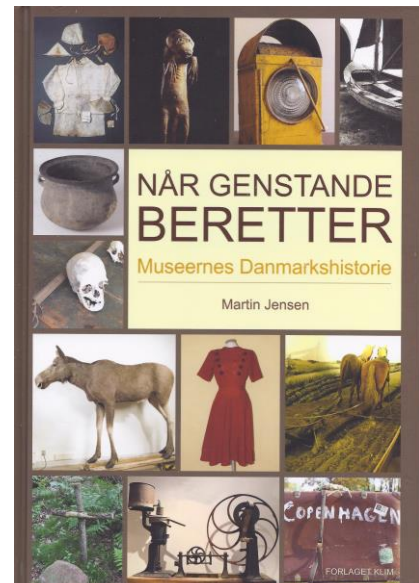
Det er prisværdigt, at forskningsresultater på denne måde bliver gjort mere umiddelbart tilgængelige. Det kan diskuteres om den lidt formelle form en disputats har, er den rette formidlingsramme. Ville en mere populær bearbejdning og stramning af det omfattende og spændende materiale ikke på mange måder have været formidlingsmæssigt mere fornuftigt?

Johannes Lebech

Museernes historie

MARTIN JENSEN: *"Når genstande beretter. Museernes Danmarkshistorie"*. Klim 2015. 360 sider, 300 kr.

Når vores elever skal arbejde med et varieret kildemateriale, er det oplagt at inddrage artefakter, historiske genstande, i historieundervisningen. Vi kan tage genstandene med i klasselokalet, hvor eleverne kan håndtere dem, eller vi kan se dem i en udstilling på et kulturhistorisk museum, hvor eleverne er nødt til blot at røre med øjnene. Mødet med genstandene kan enten føre til identifikation og forståelse af fortidens arbejdsprocesser og levevilkår, når genkendelighedsgraden overvinder forskelligheden eller genstandene kan vække dyb undren og fremmedgørelse. Begge reaktioner er et godt udgangspunkt for at arbejde med historien.

Martin Jensens bog: *Når genstande beretter. Museernes Danmarkshistorie* er ifølge forfatterens forord inspireret af Neil MacGregors: *A History of the World in 100 Objects*. British Museum og BBC/Penguin Books 2012. Neil MacGregor var indtil december 2015 direktør for British Museum, og bogens 100 genstande kan

også findes på museets hjemmeside http://www.britishmuseum.org/explore/a_history_of_the_world.aspx
Herhjemme havde Odense Bys Museer i 2000 udstillingen: *Fynske relikvier. 48 levn og & legender*, hvis katalog fastholder fotografier og fortællinger om de fynske museers yndlingsgenstande.

Martin Jensen har kontaktet alle de kulturhistoriske museer i Danmark og bedt dem pege på en genstand i museets samling som kunne "række ud over sig selv og sin egen historie og pege på en sammenhæng med andre lande, folk og kulturer eller på en indre, dansk sammenhæng".

47 museer har deltaget - og det er der kommet 47 velfortalte kapitler ud af. Nogle af kapitlerne handler om genstanden - andre tager blot afsæt i denne for at fortælle en god historie, der ofte vellykket perspektiveres til nutidige problemstillinger.

Et eksempel på en god fortælling både om både genstanden og de problemstillinger den belyser, er beretningen om brevpakken med 4 (af 10) kondomer fra starten af 1960'erne, udstillet på Hjørring Museum. Her får vi både beskrivelsen og forundringen: Hvorfor den neutrale indpakning? Andre gange er den genstand, museet har udvalgt til Martin Jensen mere et mindsted, som Papirmuseet Bikubens matrice i Silkeborg med Drewsens portræt, der giver anledning til at fortælle Silkeborgs historie.

1800 tallets kriminal lovgivning belyses i historien om Boye-banden med afsæt i en "Rød, strikket tophue med lodden, fløjlsagtig kant og topkvast" brugt i 1853 af et mordoffer, hvor kolonihistorien, her den belgiske, skildres med afsæt i to smykker af elfenben fra Marstal Museum, som et bysbarn tog fra en død kvinde i Østafrika, mens han var i belgisk tjeneste.

Der er gode farvefotografier i bogen af de 47 udvalgte genstande, - de måtte gerne være forsynet med brødtekstens faktuelle oplysninger.

"Når genstande beretter..." er ikke skrevet med undervisning for øje. Måske er det derfor, ingen af fortællingerne er forsynet med noter og litteraturhenvisninger. Bogen har dog en fyldig litteraturliste.

Det kunne være spændende med en bog om historiske artefakter til brug i gymnasiets historieundervisning, f.eks. i forbindelse med kronologiforløbet i 3.g. "Når genstande beretter. Museernes Danmarkshistorie" er ikke tæt nok på selve genstandene og på museernes udstillingspraksis til at dække et arbejde med artefakter som historiske kilder, og selve udvalget af genstandene og de historier, der fortælles, gør bogen for kalejdoskopisk til, at den kan finde anvendelse som undervisningsbog.

Men Martin Jensens levende sprog giver mig sådan lyst til at opdage ukendte museer og til at fortælle historier,- og derfor vil jeg anbefale bogen til historielærerens reol.

Anne Melillo

Gensyn med de gode, gamle dage

JESPER VACZY KRAGH, STINE GRØNBÆK JENSEN OG JACOB KNAGE RASMUSSEN: *"På kanten af velfærdsstaten. Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980"*. Syddansk Universitetsforlag og Svendborg Museum 2015. 512 sider. 325 kr.

Den foreliggende bog er, med forfatterens ord, "... den første samlede fremstilling af dansk forsorghistorie med udgangspunkt i de anbragte og indlagtes beretninger" (s. 10). I forlagsmeddelelsen får formålet en lidt anden drejning med overskriften "Måske lykkes det denne gang"; det der måske lykkes, er opnåelse af en officiel undskyldning og eventuelt erstatninger til de børn og handicappede der har været udsat for overgreb på sociale institutioner. Selv om dette sidste punkt berøres ind imellem i bogen, spiller det dog ikke nogen hovedrolle i fremstillingen, og bogen er et historisk værk, ikke jura eller etik. Det er dog ganske klart hvor forfatterens hjerte er.

Bogen er opdelt i tre kronologiske hovedafsnit, det første frem til 1957, det næste 1958-67 og det tredje 1968-80. Indenfor hvert af hovedafsnittene opererer fremstillingen på tre niveauer, et politisk niveau, et institutionsniveau og et individniveau. Materialet er den eksisterende litteratur, ikke mindst diverse love, bekendtgørelser og betænkninger, men også interviews med institutionernes personale og ikke mindst en række interviews med tidligere anbragte og indlagte. Det er disse sidste der gør bogen til noget særligt. Fremstillingen er grundigt dokumenteret, med 952 henvisninger; der er dog ikke nogen samlet litteraturliste.

Det interessante ved bogen er, som nævnt, interviewene, særlig interviewene med de anbragte og indlagte. Der er indsamlet 60 "livshistorier". Disse 60 personer har meldt sig frivilligt; forfatterne har ikke selv henvendt sig direkte, kun oplyst bredt om mulighederne for at deltage. Der er anvendt en spørgeguide (der ikke er med i bogen), dog tilpasset den enkelte. Alle informanter har haft mulighed for at have en støtteperson med, ved behov brugt som tolk, medfortæller eller hjælper. På hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk har man givet mulighed for flere tidligere anbragte til at komme med deres fortællinger – i alt ved bogens afslutning 139. Upublicerede arkivalier, billedsamlinger og andet materiale opbevares i arkivet på Svendborg Museum.

Principielt rejser dette materiale visse betænkeligheder, dog naturligvis set i lyset af den brug man gør af det. For manges vedkommende ligger det man beretter om, langt tilbage i tiden, og der kan være glemt eller bearbejdet en del, ikke mindst fordi der ofte er knyttet stærke følelser til det. Anvendelsen af en spørgeguide er nok helt nødvendig ved de åbne interviews, men man risikerer jo at leve op til det bibelske "søg, og du skal finde". Det ville have været en hjælp at bringe spørgeguiden i bogen. Man har ikke gjort noget forsøg på efterprøvning af de påstande der fremkommer i beretningerne.

Med et så lille antal livshistorier, ud af så mange, kan man næppe påstå at der er tale om et repræsentativt materiale. De mennesker der har meldt sig, adskiller sig sandsynligvis på en del punkter fra gennemsnittet: Måske er det de mest vrede, de mest raske, de mest velformulerede, de mest ressourcerstærke – vi ved det ikke. Man kan ikke ud fra dette materiale skrive "sandheden om institutionerne". Det påstår forfatterne heller ikke, men de kommer tæt på en gang imellem, f.eks. med formuleringen "med udgangspunkt i de anbragte og indlagtes beretninger". Strengt taget kan man kun sige "med udgangspunkt i nogle af de anbragte og indlagtes beretninger".

Ovenstående forbehold gør ikke bogen uinteressant, slet ikke. Mange, ikke mindst yngre læsere (skal vi sige under 50!), vil forundres, forskrækkes og oprøres over de ting de læser. Bogens forfattere gør ikke noget samlet og systematisk forsøg på at forklare de forfærdelige forhold der ofte dukker op i beretningerne, selv om der løbende er antydninger af det. Man kunne forestille sig følgende:

- Forholdene i institutionerne afspejler blot forhold, værdier og kultur i samfundet generelt på det givne tidspunkt.
- Forholdene er en konsekvens af den mængde ressourcer samfundet har råd til at stille til rådighed på det givne tidspunkt.
- Institutionernes struktur og ledelsesform tiltrak personer med et stort behov for at realisere egne mål og idealer (moralske, videnskabelige eller blot personlige).

Bogen når kun lige at komme ind på de problemer der er forbundet med nedlæggelsen af de store institutioner, og synsvinklen er konsekvent de anbragtes og indlagtes.

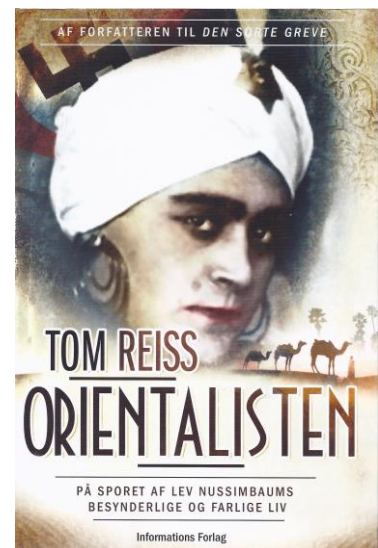
Axel Moos

Den søgende selviscenesætter

TOM REISS: "*Orientalisten. På sporet af Lev Nussimbaums besynderlige og farlige liv.*" Informations Forlag 2015, 517 sider, enkelte illustrationer. Oversat fra engelsk af Poul Henrik Westh

Tom Reiss er journalist og tog i 1998 til Baku, hovedstaden i Aserbajdsjan, for at skrive om byens seneste olieboom. Umiddelbart inden havde han fået anbefalet Kurban Said's lille roman *Ali og Nino*. Den blev i flere henseender en øjenåbner. Dels viste den sig at være en mangeårig bestseller; dels var forfatteridentiteten en kinesisk æske af alias'er. Plottet var en kærlighedshistorie om en muslimsk dreng og en kristen pige og udviklingen i deres forhold, mens de voksede op.

Lev Nussimbaum (1890-1942) var en uigennemskuelig mand med mange identiteter, som f.eks. Kurban Said, og Reiss kom vidt omkring i sin søgen efter svar på de spørgsmål, han fik hvirvlet op. Mange spor endte i blindgyder. Nussimbaum viste sig i øvrigt at have mytomanens afslappede forhold til sandheden.

Sammen med sin far rejste Lev Nussimbaum som barn og ung gennem muslimske og kristne områder. Faderen var en velhavende oliebaron næsten i klasse med Rothschild og Nobel. Som tiderne skiftede antog rejsen en anden karakter. Verdenskrigen og revolutionerne i Rusland, Tyskland og Tyrkiet medførte kaotiske tider og ødelagde de rejsendes økonomi. Gradvist blev rejsen til en flugt. Nussimbaum måtte erkende, at han var jøde.

Dels en næsten uendelig ydre flugt, efterhånden som nye magthavere i flere europæiske lande og kaukasiske områder gjorde det farefuldt at være jøde. Dels en indre flugt efterhånden som Nussimbaum trods forskellige identiteter måtte se i øjnene, at han var jøde. Han havde ellers iscenesat sig selv som hævet over den slags. Han var i sin selvforståelse orientalist og inden for den forståelsesramme med skiftende identiteter og navne. Han lod sig bl.a. afbilde som mystisk muslim eller orientalsk prins.

Men rejsen fik en ende. Nussimbaum selv døde af en blodforgiftning. Hans far døde i Kz-lejren Treblinka. Hans mor havde ikke været med på rejsen. Hun fremstilles som en radikal bolsjevikisk revolutionær, der flere gange af faderen måtte købes fri af fængsler, skønt hun uafsladeligt modarbejdede ham. Hun begik selvmord ved at drikke syre.

Det er en overordentlig spændende bog om en gådefuld løgner, hvis historie trinvis afdækkes. Og så er den i den grad velskrevet.

På minussiden tæller, at værket mangler et register og nogle kort, der kunne lette læsningen. Noteapparatet er til gengæld særdeles omfattende. Bogen rummer desuden en litteraturliste, der mest omfatter engelsk- og tysksprogede titler.

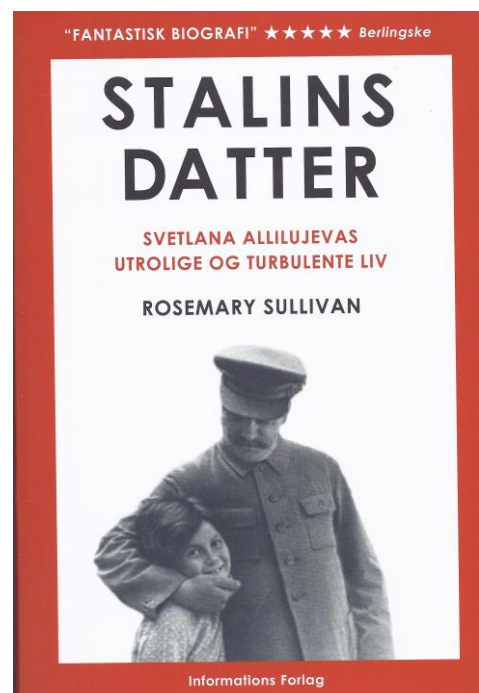
Martin Salmonsén

Stalins datter

ROSEMARY SULLIVAN: *"Stalins datter. Svetlana Allilujevas utrolige og turbulente liv"*. Oversat af Hans-Jørgen Birkmose. Informations forlag 2015. 599 sider, 400 kr.

Bogen om Stalins datter, Svetlana Allilujeva, indledes med beretningen om hendes afhopning i 1967, da hun under et ophold i Indien flygtede fra den sovjetiske ambassade i New Delhi. Hun henvendte sig på den amerikanske ambassade, hvor hun præsenterede sig som Stalins datter og bad om politisk asyl i USA. Efter en del febrilsk aktivitet på ambassaden og kontakt med Washington, blev hun sat på et fly til Italien, derfra videre til Schweiz og efter nogle ugers ophold til USA.

Bogen går derefter kronologisk til værks, idet første del handler om årene i Kreml, anden del om den sovjetiske virkelighed, tredje del om flugten til Amerika og endelig den fjerde del om at lære at

leve i Vesten.

Svetlana Allilujeva blev født i 1926. Efternavnet stammer fra hendes mors familie, og det navn tog hun efter Stalins død. Svetlanas mor begik selvmord, da Svetlana var 6 ½ år, men først som voksen opdagede Svetlana, hvad der var moderens egentlige dødsårsag. Da hun som 41-årig flygtede til Vesten, efterlod hun en 21-årig søn og en 16-årig datter i Moskva. I USA giftede hun sig, men ægteskabet varede ganske kort. Hun tog sin mands efternavn, og kaldte sig derefter Lana Peters, så det var sværere for nysgerrige at identificere hende med den forhadte Stalin. Hun nåede inden skilsmissen at føde en datter, som blev en støtte for hende resten af livet, indtil hun i 2011 døde efter i mange år at have levet en ussel og forarmet tilværelse først i England og til sidst i USA.

Der er meget positivt at sige om bogen. Rosemary Sullivan er professor em. ved Toronto Universitet. Hun har foretaget store og grundige kildestudier i amerikanske regeringsarkiver og i russiske, britiske og georgiske arkiver. Hun har derudover haft adgang til diverse universitetsarkiver, museer samt privat korrespondance mellem Svetlana og en række private, som støttede Svetlana under opholdet i Vesten. Svetlanas datter har ligeledes bidraget med oplysninger. Sullivan er metodisk og kritisk i sin behandling af stoffet og går ikke for langt i sin tolkning af oplysningerne. Der dokumenteres grundigt i noterne.

De ubetinget mest interessante dele af bogen er afsnittene "Årene i Kreml" og "Den sovjetiske virkelighed", hvor det er lykkedes forfatteren at give en indgående beskrivelse af en ulykkelig opvækst i Kreml og de rædsler, som også ramte personer højt på strå i samfundet.

Svetlana havde aldrig ambitioner om at gøre sig gældende i politik. Efter Stalins død stræbte hun efter at leve en anonym tilværelse, men var stadig begunstiget med de privilegier, som tilfaldt partiets top i USSR. Da hun hoppede af, blev hun i en årrække en politisk person, fordi der var så megen symbolik og prestigetab for USSR i hendes flugt, men med den tiltagende optøning mellem de to supermagter aftog også interessen for hende. Det betyder i forhold til bogen, at afsnittene "Flugt til Amerika" og "At lære at leve i Vesten" i stigende grad handler om rent private forhold, som hverken i historisk eller politisk sammenhæng er særlig interessante. Til gengæld er det de to perioder, hvortil der er mest kildemateriale, og det har forfatteren ikke syntes skulle være ubenyttet.

Det fører frem til bogens svagheder. Den er på 599 sider, og den er fuldstændig umulig at sidde med under læsningen. Før i tiden ville en sådan bog komme i to bind, men det tillader økonomien nok ikke nu om dage. Men problemet kunne være løst af en god forlagsredaktør. Bogen kunne uden at miste noget essentielt være skåret ned med et par hundrede sider, idet en lang række temmelig ligegyldige oplysninger kunne være udeladt. Derved ville der være kommet en meget mere fokuseret og interessant bog ud af det, og læseren ville blive skånet for temmelig megen tomgang.

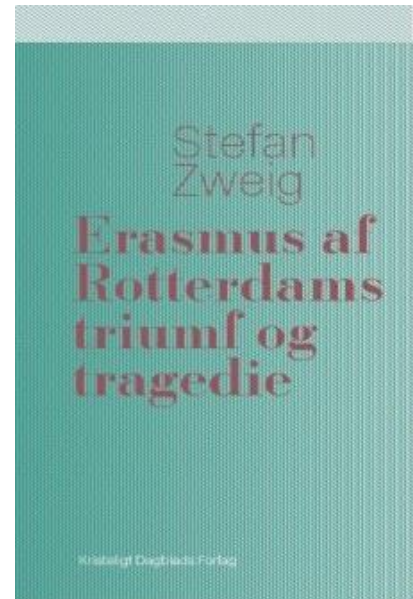
Bente Thomsen

Erasmus af Rotterdam

STEFAN ZWEIG: *"Erasmus af Rotterdams triumf og tragedie"*. Oversat af Judyta Preis og Jørgen Herman Monrad. Kristeligt Dagblads Forlag 2015. 188 sider, 200 kr.

Stefan Zweig (1881-1942) var en af de talrige tyske og østrigske kunstnere og intellektuelle, som, i betragtning af alternativet, var 'heldige' at slippe ud af de af Det Tredje Rige beherskede lande til en tilværelse i eksil; for sit vedkommende først i England fra 1934, siden i USA og Paraguay og sluttelig i Brasilien, hvor han døde for egen hånd. Forinden nåede han imidlertid i 1934 at udgive dette portræt i bogform af renæssancetænkningen og sit forbillede Erasmus (1466-1536), foranlediget af nazisternes stigmatisering og fordømmelse af ham selv og alle andre jøder. Bogen genudgives nu nyoversat på dansk som den første i forlagets nye serie af klassikere.

Erasmus fremstilles som et rettænkende og åbent menneske:

"Han overtog som sin livsholdning Platons hierarki, at retfærdighed og eftergivenhed skal være menneskets ypperste dyder: Først i anden række kommer modet".

Trods sin intellektuelle civilcourage, ikke mindst manifesteret i de kosteligt og træffende satiriske udfald imod den katolske kristendoms, dets præsteskab og munkevæsens mangeartede fremtrædelser i den endnu den dag i dag uomgængelige og uforglemmelige bog "Tåbelighedens lovprisning", mangler han ifølge Zweig i de historisk afgørende øjeblikke, fx på Rigsdagen i Augsburg i 1530, mod til at træde op over for og forsøge i virkelighedens politiske verden at forsone de hinanden særdeles uvenligt stemte modpoler og umådeligt indflydelsesrige åndelige og politiske europæiske kraftcentre: den papistiske katolicisme på den ene side og Luthers evangeliske protestantisme på den anden.

Martin Luther fremstilles som Erasmus' modsætning i et og alt: som rasende, hadsk, uforsonlig, nationalistisk, irrationel, kødfuld, bondsk, plump. På baggrund af bogens fremstilling er det temmelig nærliggende at se Luther som en metafor for Hitler og en allegori for nazismen. Men Zweig er for nuanceret en forfatter til en så firkantet fremstilling; Luther er en mand af folket og forstår langt hen ad vejen dette (tyske) folk, de dæmoniske drifter i det samt dets latente og manifesterede modstand imod romerkirken, skønt han ikke viser forståelse for det samme folks sociale protester endsige dets oprør imod social uret. Gud skulle gives, hvad Guds var, og kejseren hvad hans var; i begge tilfælde var det ubetinget lydighed. Luthers folkelige forankring kunne åndsaristokraten, den mere verdensfjerne Erasmus imidlertid have lært af:

"Ser man nærmere efter, så er der hos dem (Erasmus og hans ligesindede; PF) i stedet for det gamle adelshovmod trådt et nyt hovmod, den akademiske arrogance, der så forbliver virksom i tre århundreder, og som alene tillader latinisterne og de universitetsuddannede at afgøre, hvad der er ret og uret, hvad der er sædeligt og usædeligt. (...) Humanismens organiske grundfejl var, at den ville belære folket fra oven og ned i stedet for at forsøge at forstå det og lære af det".

Erasmus forbliver, på trods af den stærke kritik, han retter imod pavekirkens forvaltning af kristendommen og evangelierne og på trods af denne kirkes betydelige skepsis over for hans opfattelser, katolik hele sit liv, vel først og fremmest på grund af katolicismens universelle, almene, fredelige, samdrægtige og ikke snævert nationale fundamentale intentioner. Over for Luther forbliver han mht. karakter præget af:

”... forsonlighed kontra fanatisme, fornuft kontra lidenskab, kultur kontra urkraft, verdensborgerskab kontra nationalisme, evolution kontra revolution”.

Den flot oversatte bog, der stilsikkert og sprogligt fornemt rekonstruerer et indfølt og detaljeret portræt af Erasmus i hans tid og omstændigheder, er i høj også et drama, der uden tvivl i bogstavelig forstand let lader sig dramatisere for scenen. Utvetydigt tager Zweig ganske vist stilling for forsonligheden og Erasmus, men svigter Erasmus på den anden side ikke sin humanitet ved at undlade at træde frem og tage et, om end naturligtvis forsonligt, standpunkt i striden mellem papisme og protestantisme i stedet for blot at lade den køre løs og bryde ud i lys lue med religionskrige og religiøs forfølgelse til en mulig følge af bl.a. sin fraværende stillingtagen? Og er ånd mulig, uden at den tager højde for det materielle og drifterne?

Erasmus skrev en bog ”Om den frie vilje”, Luther på sin side ville gendrive den med skriftet ”Om den trælbundne vilje”. Det lader sig rigtigt nok diskutere, hvordan og i hvor høj grad viljen er fri; men hvad der dårligt lader sig diskutere er, at ingen idé, heller ikke Erasmus' humanisme, der har retfærdighed som rettesnor, kan affinde sig med tanken om, at mennesker grundlæggende er trælle, slaver for stærkere magter. Om man så blot som Luther mener, at denne stærkere magt er Gud, så er dette ikke et Gudsbegreb, der er foreneligt med en tænkning, som ikke vil opgive fornuften:

”Det er enhver fanatismes skæbne, at den udtømmer sine kræfter. Fornuften, den evige og stille tålmodige, kan vente og udholde. Indimellem, når de andre raser i deres rus, må den tie og forstumme. Men dens tid kommer, den kommer altid igen”.

Selv nåede Zweig dog ikke at opleve fornuftens genkomst. Den ligeledes landflygtige forfatter Thomas Mann skrev i anledning af Zweigs død i 1942:

”Hvor tragisk, at dette intelligente menneskes sjælelige modstandskraft skulle bryde sammen under tidens tunge tryk”.

Poul Ferland

poulferland8@gmail.com

Vii met guds nade Danmarcks konning: bidrag til reformationstidens lovgivning

AAGE ANDERSEN (udg.): *"Den danske rigslovgivning 1523–1558"*, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie: København 2015. 378 sider, 300 kr.

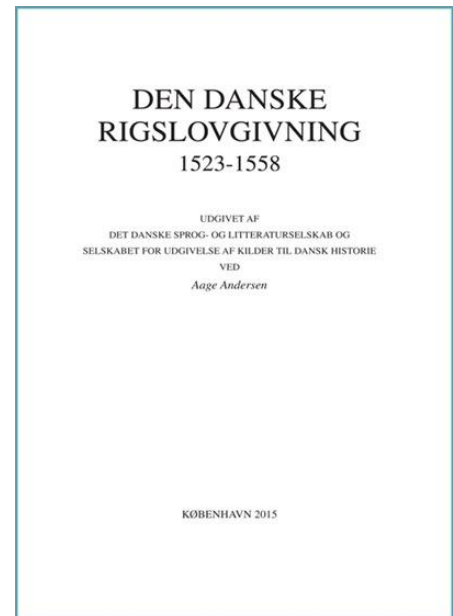
Med dette nye bind er rækken *Den danske rigslovgivning* bragt til ende med i alt fire bind, hvoraf Aage Andersen har været udgiver af de tre. Med afslutningen af denne udgivelse 'foreligger den danske centralmagts løbende lovgivning (...) i filologisk og historisk tilfredsstillende udgaver' (s. 5). Der er tale om en traditionel, grundig kildeudgivelse af over hundrede lovtekster fra årene 1523 til 1558.

Ved rigslovgivning forstås – som ordet næsten selv siger – love, der har gyldighed for hele riget. Dette var f.eks. ikke tilfældet med de middelalderlige landskabslove (der var begrænset til de enkelte landskaber). Da der endnu ikke fandtes en samlet, rigsomfattende lovgivning (det skete først med Danske Lov af 1683), drejer det sig her om en del forskelligartede retsdokumenter, først og fremmest de såkaldte recesser. Recesserne var som oftest resultatet af forhandlinger mellem konge og rigsråd, men dækker også f.eks. 'de kongelige håndfæstninger og traktater med fremmede magter' (s. 18); endvidere kunne ordinært udstedte love også falde ind under begrebet reces. (smst.).

Materialet er endvidere afgrænset således, at kun de love er medtaget, der omfatter det daværende Danmark, dvs. det nuværende kongerige 'samt (...) de gamle danske områder Skåne, Halland og Blekinge og de dele af Slesvig, der administrativt henhørte under Danske Kancelli' (s. 17f.), hvilket betyder, at 'forordninger alene givet for Norge, Færøerne, Island, Grønland, Gotland eller Holsten ikke [er] medtaget' (s. 17). Endelig drejer det sig om verdslig lovgivning, hvilket betyder, at for det præ-reformatoriske tidsrum er den katolske kirkeret ikke medtaget, ligesom love vedrørende kirkelige forhold efter reformationen heller ikke er det, idet der af de såkaldte Ribeartikler 'er medtaget de artikler, der vedrører tamperretten, som oprettedes til pådømmelse i ægteskabssager' (s. 19). (I parentes bemærket er kirkeordinansen af 1537 hhv. 1539 nævnt, men kun 'i kort regestform', smst.)

Foruden et forord omfatter bindets omtækster en liste over arkiver og biblioteker, en kort vejledning i tekstkritiske tegn og forkortelser samt en litteraturliste, og endelig udgiverens indledning, der indeholder følgende afsnit: Kildematerialet (for udgaven), Lovens tilblivelse, Forkyndelse (to afsnit, der i komprimeret form giver et indblik i, hvordan lovgivningsarbejdet foregik), Stoffets ordning (dvs. rækkefølgen af udgavens tekster) og Tekstudgivelsen.

Lovteksterne er anført kronologisk. Overskriften til hver indførsel angiver nummer i udgaven samt udgivelsestidspunkt. Dernæst er indførslen delt i tre dele: en kort regest (kort beskrivelse af lovtekstens indhold), diplomatriske oplysninger (redegørelse for originalerne og afskrifter af den pågældende tekst). Derpå følger teksterne, der er aftrykt bogstavret – dog er tegnsætningen normaliseret for forståelsens skyld. Kun rene skrivfejl er rettet. Ved rettelser i teksten er der nederst i noteapparatet angivet forlæggets

ordlyd, ligesom forskellige tekstkritisk relevante bemærkninger (f.eks. varianter, hvor sådanne findes) bringes her.

Der er tale om vigtig udgivelse for historikere og andre, der beskæftiger sig med den pågældende periode. Som ved de fleste kildeudgivelser er der her ikke tale om nogen innovativ bombe; til gengæld har det kolossale arbejde, der ligger bag udgivelsen, brudt en vej for andre og fremlagt materiale, der ellers har befundet sig på utilgængelige steder.

Udgaven lægger sig efter de tidligere udgaver i denne række, som igen i form lægger sig tæt op ad *Diplomatarium Danicum*, og ud fra et forskningsmæssigt synspunkt er det uden tvivl det bedste udgivelsesvalg. Men for andre benyttede af udgaven kan udgivelsestypen frembyde vanskeligheder, ikke mindst ved tekstens form, idet det kræver nogen øvelse at læse det ældre danske sprog (for ikke at tale om at benytte ordbogslitteraturen, der knytter sig til dette sprogtrin). Man har nemlig ikke, som ved f.eks. DSLs udgivelser af tidlige tekster i et apparat angivet ordbetydninger og givet anden hjælp.

Når bogen ikke desto mindre må være af vigtighed ud over de snævert faglige kredse, så er det fordi problemerne dog kan overvindes, og endvidere må afsnittene i indledningen om det praktiske lovarbejde fremhæves, da de er med til at lede den udenforstående ind i en kompliceret og fremmedartet verden. Teksterne selv giver et uvurderligt indblik i en tid, der er adskilt så dybt fra os, der lever en tid med et ganske andet verdenssyn og en ganske anden tilgang til livet, og de (teksterne) kan være med til at åbne vores forståelse af det anderledes ved fortiden.

Johnny Lindholm